

ABSTRAKT: Od 2015 roku Muzeum Pałac w Rogalinie jest udostępniany w formie nawiązującej do jego przedwojennego charakteru jako siedziby rodu Raczyńskich. Z powodu strat wojennych i zniszczeń z czasów komunistycznych, a także wymagań muzealnych, rewaloryzacja i modernizacja z lat 2007–2009 i 2013–2015 nie jest pełna. Starano się jednak wiernie odtworzyć walory budynków, otoczenia oraz historycznego wystroju, używając oryginalnych artefaktów i dokonując rekonstrukcji. Proces ten, zapoczątkowany badaniami Mateusza Pawlaczyka w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku, wymagał długich debat oraz analiz, które zaowocowały stworzeniem szczegółowych wytycznych do prac. Dzięki temu możliwe było uznanie dawnej rezydencji Raczyńskich za Pomnik Historii.

SŁOWA KLUCZOWE: Rogalin, Raczyńscy, Pałac w Rogalinie, Muzeum w Rogalinie, Muzeum Pałac w Rogalinie, Fundacja im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu

ZAŁOŻENIA ORAZ ARCHIWALNE I KONSERWATORSKIE PODSTAWY ODTWARZANIA HISTORYCZNEGO KSZTAŁTU REZYDENCJI RACZYŃSKICH W ROGALINIE, ODDZIAŁU MUZEUM NARODOWEGO W POZNANIU¹

DOI: 10.5604/01.3001.0055.7007

Ewa Leszczyńska
Muzeum Pałacu w Rogalinie

Studia Wilanowskie

t. XXXII, 2025, s. 19–94

Rocznik, E-ISSN: 2720-0116

ABSTRACT: Since 2015, the Rogalin Palace Museum has been open to the public in a form that reflects its pre-war character as the seat of the Raczyński family. Owing to war losses and damage dating from the communist era, as well as requirements associated with its function as a museum, the renovation and modernisation carried out in the years 2007–2009 and 2013–2015 is not complete. However, efforts were made to faithfully recreate valuable features of the buildings, their environs and historical décor by making use of original artefacts and carrying out reconstructions. This process, initiated by Mateusz Pawlaczyk's research in the 1970s and 1980s, required lengthy debates and analyses, which resulted in the creation of detailed guidelines for the works. Thanks to this, it was possible to recognise the former Raczyński residence as a Historic Monument.

KEYWORDS: Rogalin, Raczyński family, Rogalin Palace, Museum at Rogalin, Rogalin Palace Museum, Raczyński Foundation at the National Museum in Poznań

1 Jako współautorka (obok Joanny Nowak i Macieja M. Putowskiego) ostatniej rewaloryzacji i modernizacji rezydencji rogałińskiej mam świadomość, że nawet przy próbie zachowania obiektywizmu naukowego poniższy artykuł jest wyrazem moich przekonań. Jak już bowiem dawno zauważono „...nawet jeżeli, historyk chce być jak najbardziej »obiektywny« i kiedy jest najbardziej przekonany, że przekazuje prawdę, bo i to dążenie jest ideologią, a jest to dążenie tym ostrzejsze, im jest ono bardziej powiązane z przekonaniem historyka o istnieniu jakiejś prawdy, do której zmierzamy, czyli z wyznawaniem tzw. naiwnego realizmu.” [J. Topolski, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Warszawa 1998, s. 368]. W tym też kontekście można by uznać, że zawarta poniżej krytyka pierwszych powojennych działań w Rogalinie nie ma uzasadnienia. Problem jednak w tym, że w imię politycznych i/lub estetycznych celów naruszyły one zabytkową substancję obiektu oraz zakłamywały tradycję miejsca. Tego staraliśmy się w czasie ostatnich działań uniknąć, minimalizując, *nota bene* w toku wielu burzliwych dyskusji, kreacyjne zapędy i osobiste przekonania na rzecz historycznych przesłanek. Mam nadzieję, że przy wszystkich ograniczeniach pozwoliły one wypracować wizję rezydencji najbardziej zbliżoną do jej przedwojennego kształtu.

Zmiany polityczne 1989 roku otworzyły drogę do przywrócenia rezydencji Raczyńskich w Rogalinie jej historycznego, przedwojennego kształtu². Jakkolwiek od 1948 roku pełniła ona funkcje muzealne jako jeden z oddziałów Muzeum Narodowego w Poznaniu (dalej: MNP), to jednak realia komunistyczne decydowały o prezentowaniu w nim treści, które zakłamywały historię miejsca i pomijały jego dawnych właścicieli³. Podporządkowanie tych działań uchwałą Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej⁴ zaowocowało dwiema ekspozycjami, które od początku budziły wśród części muzeologów i konserwatorów sprzeciw i kontrowersje⁵. Pierwszą była prymitywno-propagandowa prezentacja z lat 1949–1956 pt. „Muzeum wieku Oświecenia”, na którą składała się zlokalizowana w korpusie głównym pałacu ekspozycja Działu Rzemiosła Artystycznego i Dokumentacji Myśli Postępowej oraz zajmująca dawny budynek Galerii Obrazów wystawa Działu Kultury i Sztuki Ludowej⁶. Drugą, estetyczno-artystyczną kreacją ówczesnego dyrektora MNP Zdzisława Kępińskiego, obejmującą zarówno nowe urządzenie pałacu i Galerii obrazów, jak i zmodernizowaną według jego pomysłów architekturę tych budynków⁷. Ta, skądinąd ciekawa, modernistyczna próba uczynienia z zabytkowych artefaktów totalnego dzieła sztuki⁸, do którego powstania Kępiński zatrudnił i innych współczesnych artystów (w tym Zbigniewa Bednarowicza)⁹, z punktu widzenia naukowo-etycznych

- 2 E. Leszczyńska, *70. rocznica otwarcia Muzeum Pałacu w Rogalinie Oddziału Muzeum Narodowego w Poznaniu*, Poznań 2019, s. 58; eadem, *O przezorności, odkłamywaniu historii, żmudnych badaniach i miarkowaniu ambicji, czyli o odtwarzaniu domu Raczyńskich w Rogalinie*, artykuł złożony do druku w publikacji pokonferencyjnej, będącej pokłosiem konferencji w Zamku Królewskim w Warszawie w 2022 roku; A. Rottermund, *Polskie muzealnictwo w okresie przemian 1968–1996*, w: *Muzeum XXI wieku. W stulecie I zjazdu muzeów polskich w Poznaniu*, red. M. Gołąb, Muzeum Narodowe w Poznaniu, 2022, s. 157
- 3 M. Pawlaczyk, *Wnętrza pałacu w Rogalinie. Problemy ekspozycji, a znaczenie przekazów historycznych i tradycji*, „Muzealnictwo”, 1983, nr 26/27, s. 41–66; E. Leszczyńska, *70. rocznica otwarcia Muzeum...*, s. 10–51; eadem, *O przezorności, odkłamywaniu historii...*
- 4 A. Rottermund, *op. cit.*
- 5 M. Pawlaczyk, *Wnętrza pałacu w Rogalinie...*, s. 58; K. Kalinowski, *Zdzisław Kępiński 1911–1978. Wspomnienie pośmiertne*, „Studia Muzealne”, 1982, z. 13, s. 178.
- 6 E. Leszczyńska, *70. rocznica otwarcia Muzeum...*, s. 16–27, 104.
- 7 *Ibidem*, s. 28–33.
- 8 Budowanego przez Kępińskiego-malarza jak obraz z użyciem dostępnych muzealiów, lecz z pominięciem lub wręcz z zaprzeczeniem ich pierwotnej funkcji i brakiem osadzenia w historii miejsca. Por. K. Kalinowski, *Zdzisław Kępiński (ur. 9 IV 1911 w Pruszkowie zm. 1 I 1978 w Poznaniu)*, „Biuletyn Historii Sztuki” t. 40, 1978, nr 2, s. 202–203; idem, *Zdzisław Kępiński...*, s. 178–179; M. Pawlaczyk, *Wnętrza pałacu w Rogalinie...*, s. 59–60. Niestety w drukowanym, przebogatym dorobku naukowym Kępińskiego, jak również w archiwaliach MNP brak jest autorskich komentarzy dotyczących jego działań w Rogalinie i Gołuchowie.
- 9 Zdradza to, jak się wydaje, znajomość zaleceń Międzynarodowego Kongresu Architektów-Konserwatorów oraz Techników Konserwacji Zabytków (Paryż, 6–11 maja 1957), w myśl których w odnawianiu zabytków powinni także uczestniczyć współcześni artyści.

powinności Muzeum była jeszcze bardziej niebezpieczna niż poprzednia¹⁰. Tworzyła bowiem iluzję prawdziwej rezydencji magnackiej, która w takiej formie niewiele miała wspólnego z tradycją rezydencji rogałińskiej, ale też jakiegokolwiek innej¹¹. Ekspozycyjnym działaniom Kępińskiego towarzyszyło również karygodne ingerowanie w zabytkową substancję założenia¹², które w niemal nienaruszonym kształcie przetrwało okres II wojny światowej, kiedy funkcjonowała w nim szkoła Hitlerjugend¹³. Dokonane za jego sprawą zniszczenia, pozostając w całkowitej niezgodzie z zapisami Karty Ateńskiej¹⁴, przyczyniały się zarazem do przekazywania zakłamanego

Por. J. Zachwatowicz, *Międzynarodowy Kongres Architektów-Konserwatorów oraz Techników Konserwacji Zabytków w czasie od 6 do 11 maja 1957*, „Ochrona Zabytków”, t. 10, 1957, nr 3 (38), s. 205–207.

- 10 Dowodzi tego wybrzmiewająca do dzisiaj pozytywna ocena jego rogałińskiej i gołuchowskiej kreacji. Por. W. Suchocki, *Słowo na otwarcie konferencji*, w: *Oko i myśl. O Zdzisławie Kępińskim*, red. M. Haake, (Prace Komisji Historii Sztuki, t. 38), Poznań 2012, s. 8; A. Rottermund, *op. cit.* Inaczej to widzi M. Szyk, która w konkluzji swego artykułu dotyczącego działań Kępińskiego w Zamku w Gołuchowie, stwierdziła, że działania Kępińskiego były „przykładem ingerencji w historyczność gmachu poprzez stwarzanie historii »na nowo«”. Por. M. Szyk, *W starciu ideologii, czyli arystokratyczny Gołuchów na ludowo*, w: *Oko i myśl...*, s. 203.

- 11 Por. przyp. 7.

- 12 Dotyczyło to przebudowy trzech parterowych wnętrz głównej części pałacu dokonanej tuż po jego przejściu w 1948 roku na podstawie niezrealizowanych przez Racyńskich projektów Dominika Merliniego. Doprowadziło to do zniszczenia sztukaterii, kominków i pieców z początku istnienia pałacu oraz czasów remontu prowadzonego w końcu XIX wieku przez Zygmunta Hendla. Piece i kominki oraz osiemnastowieczne sztukaterie usunięto także z innych pomieszczeń, zasłaniając przy tym pozostałe po nich ślady i wnęki. W latach 1959–61 natomiast doszło do realizacji niewykonanego za czasów Racyńskich projektu modernizacji schodów ogrodowych autorstwa J. Ch. Kamsetzera. Oznaczało to likwidację tarasu ziemnego z około połowy XIX wieku i odkrytych pod nim pozostałości pierwotnych schodów, których Kępiński pomimo starań Zofii Ostrowskiej-Kębłowskiej nie pozwolił nawet zinventaryzować. Dotyczyło to również usuniętego wówczas osiemnastowiecznego wystroju groty muszlowej w owalnym salonie przyziemia. W ślad za tym wykonano, niemającą żadnego uzasadnienia historycznego, lastrиковą balustradę tarasu poprzedzającą nowe schody, na którą przeniesiono rokokowe rzeźby z parteru ogrodu. W tym samym czasie Kępiński zmienił też całkowicie kolorystykę elewacji i wnętrz pałacu, które zostały dostosowane do jego ahistorycznej, estetyzującej koncepcji ekspozycji. W 1965 roku doprowadził też do wysadzenia w powietrze osiemnastowiecznego, rustykalnego, trójarkadowego mostu łączącego pałacowe dziedzińce, który zastąpił jednoarkadowym, dekoracyjnym, wykonanym według przypadkowego dziewiętnastowiecznego wzornika. Powyższe ustalenia są wynikiem analizy badań konserwatorskich, materiałów archiwalnych i oględzin samego obiektu dokonywanych przez autorkę niniejszego tekstu podczas modernizacji i rewaloryzacji całego założenia w latach 1996–2015. W archiwum MNP, poza projektem wzmocnienia mostu, brak jest bowiem projektów, inwentaryzacji i dokumentów z czasów działalności Kępińskiego. Za jego drugiej dyrektury w latach 1956–1966 nie były też wydawane „Studia Muzealne”, będące cennym źródłem informacji na temat różnych aspektów działalności MNP, w tym remontowo-konserwatorskiej i ekspozycyjnej.

- 13 E. Leszczyńska, *O przeczności, odkłamywaniu historii...*

- 14 Musiała ona być mu doskonale znana, bowiem w 1945 roku pełnił funkcję Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu.

obrazu samej architektury pałacu. Pałacu, który – korzystając z zamówionych, ale niezrealizowanych przez Raczyńskich projektów Dominika Merliniego i Jana Chrystiana Kamsetzera – Kępiński uklasycyznił. Wpisywało się to w ideę „Muzeum wieku Oświecenia”, której – sądząc z jego przekonań i dorobku – był nie tylko autorem, ale i wielkim admiratorem¹⁵. Znamienny jest przy tym brak jakichkolwiek komentarzy Kępińskiego do jego muzealnych kreacji w Rogalinie i Gołuchowie, co przy bogactwie jego pisarskiej spuścizny jest tym bardziej uderzające¹⁶.

W krótkim czasie usuwanie lub przesuwanie poszczególnych obiektów doprowadziło do degradacji ekspozycji Kępińskiego, którą w kolejnej dekadzie zamieniono w chronologiczno-dydaktyczny pokaz wnętrz mieszkalnych od renesansu do XIX wieku¹⁷. Dopiero w końcu lat siedemdziesiątych udało się go wzbogacić o liczne portrety Raczyńskich i w kilku przypadkach nawiązać do dawnych funkcji wnętrz¹⁸. Ta nieśmiała jeszcze próba odniesienia się do historycznego kształtu rezydencji, autorstwa Mateusza Pawlaczuka¹⁹, nie zmieniła jednak zasadniczo ekspozycji, która w takiej formie udostępniana była do 1986 roku, kiedy rozpoczęto jej rozbiórkę w związku z mającym się zacząć w kolejnym roku remontem korpusu głównego pałacu²⁰.

Remont ten był nowym i najistotniejszym etapem tragicznego w skutkach „dewastacyjnego” remontu kapitalnego prowadzonego w latach 1975–1989 przez poznański oddział Pracowni Konserwacji Zabytków (dalej: PKZ). W jego wyniku doszło do dalszego niszczenia i naruszania architektonicznej tkanki założenia²¹. Dotyczyło to również wnętrz pałacu, które poddano przebudowom, wyburzeniom i poważnym ingerencjom konstrukcyjnym. W efekcie spowodowało to naruszenie sta-

15 Por. krytyczną ocenę tekstów Kępińskiego zawartą w materiałach z poświęconej mu konferencji z 2008 roku pt. *Oko i myśl...*

16 O jego intencjach dowiadujemy się dopiero z kilku zdań zawartych w późniejszych informatorach: *Muzeum w Rogalinie*, Poznań 1967; T. Jakimowicz, *Gołuchów*, Poznań 1973.

17 E. Leszczyńska, *70. rocznica otwarcia Muzeum...*, s. 34–45.

18 Jak trudne było to zadanie świadczy list Z. Ostrowskiej-Kęłbrowskiej do Edwarda B. Raczyńskiego z 15.06.1966 roku, w którym donosi mu, że „myśl poświęcenia jednego z wnętrz pałacu w Rogalinie pamięci E.R. jest wreszcie bliska urzeczywistnienia.” W zbiorach londyńskich rodziny Raczyńskich.

19 Od 1971 roku asystenta, a później do 31 sierpnia 1982 roku kierownika Muzeum w Rogalinie.

20 E. Leszczyńska, *70. rocznica otwarcia Muzeum...*, s. 34–45.

21 Polegało to między innymi na zastąpieniu zabytkowych czworaków i drewni nowymi, zbliżonymi, ale też na wprowadzaniu do zespołu pałacowo-parkowego ahistorycznych budynków garażowych i socjalnych oraz obiektów małej architektury. Ekspertyzy oraz pełna dokumentacja projektowa i powykonawcza dotycząca wszelkich prac prowadzonych przez PKZ-ty znajduje się w zbiorach MNP. Jej przytaczanie przekroczyłoby ramy artykułu.

tyki korpusu głównego i południowego skrzydła pałacu, które w kolejnych dekadach musiały być wzmacniane, co generowało dodatkowe koszty i wydłużało prace remontowe.

Na taki stan rzeczy miała wpływ realizacja projektów zatwierdzonych w 1974 roku, które poza funkcjami muzealnymi uwzględniały wykorzystywanie części rezydencji do celów rekreacyjno-reprezentacyjnych dla ówczesnej nomenklatury. Towarzyszył temu brak właściwego nadzoru nad działaniami remontowymi, które prowadzone były przez niewykwalifikowanych podwykonawców. Zbiegło się to jeszcze z pogłębiającym się kryzysem ekonomicznym, który prowadził do szeregu nadużyć i nieprawidłowości. Dyrekcja Muzeum nie miała wpływu na zatrzymanie postępującej degradacji obiektu, a kierownik oddziału nie miał prawa wstępu na plac budowy.

Uwarunkowania polityczne decydujące o podporządkowaniu założeń remontu celom pozamuzealnym miały również wpływ na charakter przyszłej ekspozycji, która tylko w niewielkim stopniu nawiązywała do tradycji miejsca i jego właścicieli. „Zaciążyło tutaj [niewątpliwie wygodne dla ówczesnych władz – E.L.] przekonanie, że na temat historycznych wnętrz Rogalina niewiele wiadomo, a wobec zniszczenia przedwojennego archiwum Raczyńskich, nic więcej dowiedzieć się nie można”²².

Wobec braku rzetelnych badań architektonicznych i archiwalnych, o które od dawna zabiegała prof. Zofia Ostrowska-Kęłowska, założenie takie było nieuzasadnione, a cenna skądinąd próba wypracowania zasad komponowania wnętrz rezydencjonalnych, którą podjął prof. Kazimierz Malinowski, ówczesny dyrektor MNP, nie mogła ich zastąpić. Służyć miała temu konferencja „Wyposażenie wnętrz rezydencjonalnych XVIII i XIX wieku”, która odbyła się 24 czerwca 1974 roku w czasie obchodów 25. rocznicy otwarcia Muzeum w Rogalinie i zatwierdzenia projektów remontu. Zgodnie z intencją prof. Malinowskiego miała ona przynieść odpowiedź na pytanie o zasady urządzania tego rodzaju wnętrz, warunkowanych: zastaną architekturą, dostępnymi archiwaliami oraz wiadomościami na temat jej dawnych mieszkańców i stylu ich życia, ale też stosunku współczesnego gustu do estetyki historycznej. Zdaniem Mateusza Pawlaczyka, konferencja nie przyniosła oczekiwanych efektów, w żaden sposób bowiem nie dotyczyła problemów rogalińskich. Opinię taką wyraził w przywoływanym już artykule z 1983 roku poświęconym wnętrzom pałacu, w którym zebrał wyniki swoich dotychczasowych badań pozwalających myśleć o rekonstrukcji historycznego wyglądu domu Raczyńskich oraz wyznaczył podstawowe kierunki działań służących realizacji takiego zadania²³. Pawlaczyk nie był już wtedy związany z Muzeum, z którego zwolniono go w okresie stanu wojenne-

²² M. Pawlaczyk, *Wnętrza pałacu w Rogalinie...*, s. 41.

²³ *Ibidem*.

go jako jednego ze współzałożycieli muzealnej „Solidarności”. Nie miał zatem żadnego wpływu na postulowaną w artykule konieczność zwyfikowania planów remontu z 1974 roku pod kątem zaproponowanej przez siebie spójnej koncepcji działania Muzeum i scenariusza urządzenia wnętrz, dla której wspólnym mianownikiem miały być „dzieje Rogalina i działalność jego właścicieli”²⁴. Nie dane mu też było nacieszyć się wolnością i udziałem w rewaloryzacji rezydencji, której pierwszym zwiastunem było urządzenie w 1987 roku w dawnej powozowni ekspozycji pojazdów konnych, autorstwa Mariusza Kondzieli, którą w swojej koncepcji także przewidywał. Zmarł jesienią 1988 roku, kiedy najcenniejsza część pałacu rogałińskiego, któremu poświęcił tyle zaangażowania, była nadal bezkarnie dewastowana w ramach tzw. „remontu”, który wstrzymano dopiero w następnym, przełomowym dla Polski roku (il.1). Pozostawił jednak wyniki swoich badań i przemyśleń, w tym wspomniany artykuł na temat wnętrz rogałińskich, który stał się kluczowym opracowaniem dla dalszych działań²⁵. Swoje rozważania rozpoczął od omówienia konferencji z 1974 roku, która nie dała odpowiedzi ani na temat historycznego wyglądu wnętrz rogałińskich, ani też na temat zasad komponowania tego rodzaju pomieszczeń. Już podczas jej trwania prof. K. Malinowski skonstatował:

Krótko mówiąc problematyka jest tutaj bardzo szeroka i bardzo obszerna [...] ale chyba zgodni jesteśmy wszyscy co do tego, że kiedyś przecież powinno się dojść do jakiś wniosków, spróbować ustalić zasady komponowania tych wnętrz; bo z problemów tych wynika wiele trudności czysto praktycznych, by wspomnieć o sprofilowaniu polityki zakupowej czy pewnych preferencjach konserwatorskich [...]. Może dałoby się coś rozsądnego ustalić, co mogłoby legitymować się poważniejszym uzasadnieniem naukowym, a co pokierowałoby naszą polityką w tych względach²⁶.

Pawlaczyk, komentując tę wypowiedź, nie mógł oczywiście w tamtym czasie dodać, że przeszkodą w sformułowaniu tych zasad nadal były uwarunkowania polityczne. Pokrywały się one zresztą z ideologicznymi przekonaniami samego dyrektora, skądinąd wybitnego muzealnika i muzeologa, dla którego sprawy Rogalina, począwszy od długotrwa-

24 *Ibidem*, s. 63.

25 M. Pawlaczyk, *25 Lat Muzeum w Rogalinie*, „Studia Muzealne”, 1975, z. 11; *idem*, *Nieznana kaplica w pałacu Raczyńskich w Rogalinie*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 41, 1979, nr 4; *idem*, *Ze studiów nad ikonografią zespołu pałacowego w Rogalinie, cz. I. Plany i projekty architektoniczne ze zbiorów dawnego Archiwum Raczyńskich w Rogalinie*, „Studia Muzealne”, 1977, z. 12; *idem*, *Ze studiów nad ikonografią zespołu pałacowego w Rogalinie, cz. II. Pomiary inwentaryzacyjne, szkice i projekty z tzw. Teki Z. Hendla*, „Studia Muzealne”, 1984, z. 14; *idem*, *Portrety Raczyńskich. Przyczynek do dziejów rodziny i jej kolekcji*, „Studia Muzealne”, 1984, z. 14, s. 81–128.

26 M. Pawlaczyk, *Wnętrza pałacu w Rogalinie...*, s. 42.

il. 1

Mateusz Pawlaczyk, *Widok pałacu w Rogalinie*, 1969, zbiory Muzeum Narodowego w Poznaniu

łych zabiegów o jego przejęcie przez Muzeum, były nadzwyczaj ważne aż do śmierci w 1977 roku. Jego też udziałem było powszechne jeszcze niezrozumienie i niechęć do dziewiętnastowiecznego historyzmu, który miał duży wpływ na wygląd przedwojennych wnętrz pałacu. Pawlaczyk poprzestał zatem na stwierdzeniu:

Pytanie prof. Malinowskiego pozostaje dotąd bez odpowiedzi. Daleki jestem od tego, by odważyć się taką odpowiedź sformułować. Sądzę zresztą że jest to zadanie chyba niemożliwe, konieczne jest natomiast wnikliwe i wyczerpujące zreferowanie stanu badań nad czterema zagadnieniami przytoczonymi na wstępie w odniesieniu do Rogalina, które to wg prof. Malinowskiego, są czynnikami determinującymi charakter ekspozycji typu rezydencjonalnego. Tym bardziej, że dwa pierwsze nie były dotychczas przedmiotem szczegółowych badań w odniesieniu do Rogalina i dopiero w ostatnich latach ujawniono wiele nieznanych dotąd faktów. Są to wyniki badań architektonicznych, prowadzonych w zespole pałacowym od 1975 r. oraz przede wszystkim wyniki kwerendy ikonograficznej i archiwalnej, jak również powtórne przeanalizowanie źródeł już poprzednio znanych lub pomijanych, bądź błędnie interpretowanych [...]. W rezultacie mimo, że badania te nie są jeszcze zakończone – uzyskano nowe perspektywy badawcze, dzięki którym możliwe jest już teraz ramowe odtworzenie wyglądu dawnej siedziby Raczyńskich, w miarę szczegółowe prześledzenie zmian, jakich dokonano w stu pięćdziesięcioletnim okresie jej istnienia oraz sprecyzowanie historycznych funkcji poszczególnych wnętrz, a także zrekonstruowanie dawnego ich wystroju architektonicznego i w mniejszym stopniu,

wyposażenia ruchomego. Pomimo tego obraz rezydencji rogałińskiej nie jest i nie może być pełny. Posiada wiele luk, jest ponadto niespójny chronologicznie. Sądzę jednak, że obejmuje najważniejsze dokonania i zawiera najbardziej istotne w historii Rogalina wartości zarówno ideowe jak artystyczne i utylitarne. Celem niniejszego artykułu jest więc zebranie i krytyczne uporządkowanie całego materiału badawczego dotyczącego dawnych wnętrz pałacu [...], sformułowanie go we wnioski i postulaty odnośnie nowej ekspozycji i poddanie go publicznej dyskusji²⁷.

Wśród trzech poruszonych zagadnień, najobszerniej omówione zostały historyczne wnętrza rogałińskie w świetle zebranych przez autora przekazów ikonograficznych i źródeł pisanych z uwzględnieniem przeobrażeń ich wystroju, funkcji i wymowy ideowej. Uzupełnił je także o charakterystykę powojennych ekspozycji w pałacu, łącznie z pierwszymi podejmowanymi przez niego wrywkowymi i niekompletnymi próbami przywrócenia historycznego charakteru wybranym pomieszczeniom. Dodajmy, ciągle jeszcze cenzurowanymi przez dyrekcję. Zawarte w tej części artykułu konstatacje stały się doskonałym punktem wyjścia dla przyszłych szczegółowych badań i poszukiwań, które w większości potwierdziły odkrycia Pawlaczyka.

Co jednak najważniejsze, autor wypracował koncepcję rewaloryzacji historycznych wnętrz w oparciu o naukowe przesłanki, a nie partykularne i pozamerytoryczne względy, które rządziły powojennymi ekspozycjami Rogalina. W tym celu wyróżnił sześć zasadniczych modeli ekspozycji muzealnych, jakie występowały w najważniejszych siedzibach arystokratycznych przejętych po II wojnie światowej przez Państwo. Określił też stosunek pojedynczego przedmiotu do całości ekspozycji w poszczególnych modelach i zwrócił uwagę na zagrożenia wynikające z przekładania naszych współczesnych preferencji estetycznych i obiegowej wiedzy na aranżację odtwarzanych wnętrz. Podsumowując, pisał:

[...] celem ekspozycji muzealnej jest stworzenie w miarę obiektywnego obrazu historii, a przynajmniej jego wycinka. Nie mamy prawa korygować tzw. „omylek” historii w imię współczesnych preferencji ideowych. Historia-nauka nie jest przecież powołana do „prostowania” dziejów, lecz do ich odkrywania, a muzealnictwo winno obiektywnie odkrycia prezentować i upowszechniać zrekonstruowany na ich podstawie obraz dziejów. Jest więc to nic innego jak realizacja postulatu „narracji historycznej” wysuniętego przez Jerzego Topolskiego i w tym aspekcie może być on rozumiany jako kolejne kryterium kształtowania ekspozycji muzealnej²⁸.

27 *Ibidem*, s. 42–43.

28 *Ibidem*, s. 50.

Przystępując zatem do „sformułowania idei i koncepcji scenariusza przyszłej ekspozycji”, konieczna jest „[...] naukowa ocena wartości historycznych, która opierając się na zweryfikowanych badaniach obiektu, służyłaby do oceny przydatności i celowości postulatów historycznych w realizacji przyjętej koncepcji”²⁹.

W odniesieniu do przedwojennych wnętrz Rogalina, które miały niepodważalną wartość artystyczną i historyczną, Pawlaczyk zaproponował zatem „[...] jako najbardziej uzasadniony sposób, czy rodzaj kształtowania ekspozycji [...] wariant II i III spośród”³⁰ sześciu wyróżnionych przez siebie modeli. Trzy pierwsze to modele historyczne, w których: „[...] czynniki historyczne, takie jak zabytkowy wystrój, wyposażenie, pierwotne treści i funkcje wnętrza, mają istotne znaczenie dla koncepcji i układu formalnego ekspozycji. W trzech ostatnich natomiast brane są pod uwagę w stopniu niewielkim lub po prostu pomijane”³¹.

Przykładem tych ostatnich były dla autora powojenne ekspozycje Rogalina i Gołuchowa, a pierwszych – zachowane wnętrza Łańcuta, Nieborowa, Kórnika oraz Pszczyny (model I), czy zrekonstruowane częściowo wnętrza Łazienek i Wilanowa (model II i III)³². W modelu II sposób aranżowania ekspozycji to według autora: „Rekonstruowanie częściowo zachowanych wnętrz przy użyciu oryginalnego bądź zastępczego wyposażenia na podstawie szczegółowych przekazów historycznych [...] z możliwością pewnej systematyzującej i porządkującej korekty”.

Przy czym efekt będzie zbliżony do modelu I, czyli do: „Prezentowania historycznych wnętrz z zachowanym w całości lub w większości wyposażeniem. [...] działalność muzealnika ogranicza się w tym przypadku do jego strzeżenia [...]”³³.

Model III natomiast to:

Włączenie do wnętrza zachowanego z wystrojem architektonicznym treści zgodnych z jego historyczną, pierwotną funkcją, ale nie wynikających bezpośrednio ze źródeł; wprowadzenie oryginalnych, zastępczych lub nowych sprzętów, skomponowanie ich w kontekstach i układach zgodnych z regułami wnętrz z danej epoki. Warunek takiej aranżacji to zachowanie pośrednich przekazów źródłowych oraz duże walory artystyczne i historyczne architektury i jej wystroju, a także nie kwestionowana wartość semantyczna obiektu. Rola autora ekspozycji jest w tym przypadku stosunkowo duża, uzależniona jedynie od stopnia szczegółowości źródeł oraz

²⁹ *Ibidem*, s. 47.

³⁰ *Ibidem*, s. 60.

³¹ *Ibidem*, s. 46.

³² *Ibidem*, s. 45–46.

³³ *Ibidem*, s. 45.

od jego tzw. wiedzy o epoce. Przykładem tego typu ekspozycji może być aranżacja wnętrz wilanowskich zwłaszcza z epoki Sobieskiego³⁴.

Przyjęcie modelu II i III jako wzoru dla przyszłej ekspozycji rogalińskiej:

[...] legitymuje się najbardziej wiarygodnym w tym przypadku uzasadnieniem naukowym, wynikającym z założenia, iż treści historyczne i artystyczne zawarte w obrazie siedziby rogalińskiej ukształtowanej w ciągu jej [...] dziejów są na tyle ważne i wartościowe, że nie tylko upoważniają, ale zobowiązują do ich kultywowania. Należy więc uchronić tu w Rogalinie to wszystko, co jest dla tego pałacu najcenniejszego i co wyróżnia go spośród innych magnackich rezydencji tego czasu, czyli to, co stanowi o jego indywidualności. Z drugiej strony – ponieważ była to siedziba żyjących w określonych czasach – należy także wydobyć i zaznaczyć te wszystkie elementy, które o epoce i środowisku tym świadczą również w sposób typowy. Dopiero wówczas obraz Rogalina będzie historycznie prawdziwym i autentycznym, a przez to wartościowym³⁵.

Środkami do realizacji takiej koncepcji muszą być:

1) rekonstrukcja wszystkich niezachowanych, a znanych z przekazów ikonograficznych i istniejących przed 1939 r. elementów wystroju architektonicznego wnętrz (tapiserie ścienne, dekoracja sztukatorska, kominki, piece itp.); 2) przywrócenie wnętrzom ich dawnych, historycznych funkcji wynikających zarówno ze źródeł i tradycji, jak i z samego układu architektonicznego; 3) wypełnienie wnętrz obiektami i sprzętami w aranżacji zgodnej z funkcją, stylistyką zrekonstruowanego, czy zachowanego wystroju oraz wynikającej z zachowanych źródeł i przekazów historycznych przy generalnym założeniu, że wykorzystane zostaną przede wszystkim te elementy wyposażenia, których proveniencje udało się powiązać z Rogalinem lub Raczyńskimi; 4) wprowadzenie (w warstwie tylko narracyjnej) do każdego wnętrza treści wiążących się z określoną osobą spośród dawnych mieszkańców lub określonym etapem czy faktem z dziejów pałacu; oczywiście i ta sfera ekspozycji musi legitymować się uzasadnieniem historycznym³⁶.

Z uwagi na rangę pomieszczeń za najważniejszą Pawlaczyk uznał nie tylko rekonstrukcję Zbrojowni z całą kolekcją historyczną (il. 2), ale też biblioteki na pierwszym piętrze, zrealizowanej według projektu Zygmunta Hendla w latach 1892–1894 (il. 3). Poza archiwalnymi zdjęciami służyć temu powinna oryginalna dokumentacja projektowa, odnaleziona

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, s. 61.

³⁶ *Ibidem*.

il. 2

Zbrojownia, przed 1939, zbiory Muzeum Narodowego w Poznaniu

il. 3

Biblioteka hendłowska, fot. ok. 1900, zbiory Muzeum Narodowego w Poznaniu

przez autora w MNK. W podobny sposób miały być odtwarzane inne ważne wnętrza, dla których zachowały się wiarygodne przekazy. Tam natomiast, gdzie takich informacji nie było, jak np. w przypadku czterech pomieszczeń tzw. apartamentu paradnego na pierwszym piętrze, należało się kierować zastaną architekturą, pośrednimi wiadomościami historycznymi i typowym sposobem urządzania tego rodzaju wnętrz³⁷.

Dla „ożywienia” tak pomyślanej ekspozycji autor proponował jeszcze wypełnienie jej drobnymi przedmiotami ilustrującymi kulturę materialną „życia codziennego”, przybliżającą jej dawnych mieszkańców³⁸.

W świetle swoich ustaleń Pawlaczyk wskazywał na pilną potrzebę modyfikacji planów remontowych i działań konserwatorskich PKZ-ów, które powinny zostać podporządkowane zweryfikowanemu stanowi badań i stworzonej na jego podstawie koncepcji scenariusza nowej ekspozycji. Postulował zatem wykonanie nowego projektu wnętrz, opartego o szczegółowe wytyczne wynikające z niezbędnych do wykonania badań architektonicznych, studium historyczno-architektonicznego i nowych zaleceń konserwatorskich³⁹. Uważał także, że:

Do pełniejszego przedstawienia szczegółów scenariusza nowej ekspozycji wnętrz w pałacu [...] konieczne będzie jeszcze opracowanie sumaryczno-porównawczego zestawienia, gdzie prócz najważniejszych wiadomości historycznych, zawarte będą także uwagi i propozycje odnośnie rekonstrukcji wystroju architektonicznego oraz charakteru i funkcji poszczególnych wnętrz, elementów ich wyposażenia wraz z określeniem dominującego stylu lub epoki i prezentowanych treści (idei, postaci, faktów). Zestawienie to pozwoli spojrzeć na przyszłą ekspozycję wnętrz w sposób syntetyczny, przeanalizować ją pod kątem historyczno-naukowym i wizualno-plastycznym (przestrzennym i kolorystycznym) oraz narracyjnym, czyli we wszystkich aspektach, w których ekspozycja będzie potocznie odczytywana przez zwiedzających⁴⁰.

Towarzyszyć temu miało określenie „ewentualnych potrzeb w zakresie obiektów ekspozycyjnych i odpowiednie ukierunkowanie zakupów”⁴¹ w celu uzupełnienia wnętrz o kolekcje historyczne, które dopiero wraz z wystrojem złożą się na właściwą dla nich atmosferę, „nawet jeżeli trzeba będzie posłużyć się w części rekonstrukcjami czy falsyfikatami niektórych obiektów”⁴².

37 *Ibidem*, s. 61–62.

38 *Ibidem*, s. 62.

39 *Ibidem*, s. 60.

40 *Ibidem*, s. 62–63.

41 *Ibidem*, s. 63.

42 *Ibidem*, s. 62.

Pawlaczyk zaznaczył, że nie dotyka spraw ogrodu i parku, ani przyszłej ekspozycji w budynku galerii czy ewentualnie w powozowni i drewnutni (błędnie przez niego utożsamionej z nieistniejącą już ujeżdżalnią). Wskazywał jednak, że cały kompleks, który w przyszłości ma pełnić wielorakie funkcje muzealne i turystyczno-oświatowe musi, tak jak przed wojną, stanowić spójny i harmonijny organizm, który powinien być objęty osobnym opracowaniem funkcjonalnym⁴³.

„Wprowadzeniem do tak szerokiego programu muzealnego [...]” miała być usytuowana w skrzydle północnym „ekspozycja wstępna”, która miałaby pełnić funkcję „przewodnika historycznego po założeniu pałacowym”. Ilustrowałby on: „[...]przy pomocy ikonografii i dokumentów, fotografii i plansz, a także lapidariów i pojedynczych dzieł sztuki (np. portretów) dzieje Rogalina, zarówno historię pałacu wraz z przedstawieniem wyników badań architektonicznych i przebiegu prac konserwatorskich, jak również historię rodziny Raczyńskich”⁴⁴.

W zamierzeniu Pawlaczyka miała ona odciążać główne ekspozycje od „nadmiernego bagażu treści ogólnohistorycznych”⁴⁵. W tym skrzydle miała być również zlokalizowana kasa biletowa, punkt sprzedaży wydawnictw i szatnia⁴⁶ oraz schody prowadzące do piwnic korpusu głównego, skąd miało się rozpoczynać zwiedzanie najważniejszej części pałacu.

Rozważania Pawlaczyka, wbrew jego deklaracji zawartej w omówionym artykule, do dzisiaj stanowią istotny wkład w zapoczątkowaną w 1974 roku dyskusję nad zasadami komponowania wnętrz historycznych typu rezydencjonalnego. Stały się też doskonałym punktem wyjścia dla przyszłej rewaloryzacji założenia i rekonstrukcji wnętrz rogalińskich oraz pewnych szczegółowych propozycji, które nie uległy dezaktualizacji na skutek nowych ustaleń naukowych, opartych o późniejsze badania. Stąd tak szerokie ich przywołanie, mające również na celu podkreślenie istotnego wkładu Mateusza Pawlaczyka w dalsze działania dotyczące Muzeum Raczyńskich w Rogalinie.

*

W 1989 roku nowy dyrektor MNP, prof. Konstanty Kalinowski, stanął przed dwoma poważnymi wyzwaniami dotyczącymi rezydencji i zbiorów Raczyńskich znajdujących się od 1945 roku w gestii poznańskiego muzeum⁴⁷. Poza kontynuacją remontu w oparciu o wymagające wery-

⁴³ *Ibidem*, s. 63.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ K. Kalinowski, *Fundacja im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu – model nowej własności historycznej kolekcji*, w: *Zbiory publiczne a kolekcjonerstwo prywatne. Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w przeszłości i dzisiaj. Sesja naukowa*

fikacji projekty, musiał uregulować stosunki z ich prawowitym właścicielem, a zarazem ostatnim męskim potomkiem rogałińskiej linii rodu, Edwardem Bernardem Raczyńskim, Prezydentem RP na uchodźstwie, który zbliżał się do swoich setnych urodzin. Zaowocowało to powołaniem w 1991 roku Fundacji im. Raczyńskich przy MNP, której Raczyński przekazał wszelkie prawa do swojej rodowej siedziby oraz przedwojennych zbiorów⁴⁸. Zgodnie ze Statutem Fundacji jej zasadniczym celem „jest ochrona i udostępnianie społeczeństwu polskiemu dzieł sztuki i innych zbiorów rodziny Raczyńskich oraz całego zespołu pałacowego w Rogalinie”⁴⁹. Do jej dodatkowych zadań należy popularyzacja wiedzy na temat zasług rodu oraz ochrona przyrody i krajobrazu, ze szczególnym uwzględnieniem całego obszaru dawnego majątku ziemskiego, który wobec braku ustawy reparyacyjnej do dzisiaj dzierżawiony jest od skarbu państwa przez Fundację za pośrednictwem spółki „Majątek Rogalin”. Tym samym Edward B. Raczyński w modelowy sposób rozwiązał kwestię koegzystencji Fundacji i Muzeum, otwierając dalszą drogę do przywracania całemu założeniu historycznego kształtu.

Kontynuację remontu poprzedziło opracowanie studium historyczno-architektonicznego zespołu pałacowego autorstwa Witolda Gałki⁵⁰, który zebrał w nim dotychczasowe ustalenia prof. Zofii Ostrowskiej-Kęłbowskiej i Mateusza Pawlaczyka, a także wyniki zleconych już wcześniej badań architektonicznych⁵¹. Uwzględnienie tych ostatnich niesło jednak ze sobą pewne zagrożenia, o których pisała

w MNW zorganizowana przez pracowników Zbiorów Sztuki Starożytnej, listopad 1998, red. J. Lipińska, Warszawa 2000, s. 18–27.

- 48 Składa się na nie zespół obiektów z przedwojennego wyposażenia Rogalina, w tym z pałacu: blisko 60 portretów malarskich i rzeźbiarskich rodziny, 14 obrazów, 17 rzeźb, około 100 obiektów rzemiosła artystycznego (piece, żyrandole, lampy, blakiery, witraże, meble, broń, powóz, tkaniny, książki itd.), a z Galerii Rogalińskiej: 301 obrazów oraz 3 rzeźby i witraż. Obok tego, po przyłączeniu się do Fundacji w 1997 roku tzw. kurlandzko-obrzyckiej linii rodziny, stała się ona właścicielem Galerii Atanazego Raczyńskiego stanowiącej trzon Galerii Malarstwa Europejskiego, eksponowanej w Gmachu Głównym Muzeum w Poznaniu, a także Galerii antenatów z pałacu Atanazego w Gaju Małym (46 portretów) oraz zbiorów kurlandzkich i obrzyckich (85 obiektów, w tym głównie obrazów i grafik), które prezentowane są w skrzydłach pałacu w Rogalinie. Do Fundacji należy też wyposażenie tzw. Gabinetu londyńskiego i liczne pamiątki po Fundatorze przekazane przez rodzinę. Są one prezentowane w tzw. pokoju Fundacji, poprzedzającym Gabinet.
- 49 M. Pietraszak-Dmowski, *Fundacja im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu*, „Kronika Wielkopolski”, 1993, nr 1 (64), s. 75–81.
- 50 W. Gałka, *Zespół pałacowy w Rogalinie. Studium historyczno-architektoniczne opracowane na zlecenie Muzeum Narodowego w Poznaniu*, t. 1–5, Poznań 1989, PP PKZ, Oddział w Poznaniu, mpis w zbiorach MNP.
- 51 T. Koziol, *Rogalin. Rezultaty badań sondażowych we wnętrzach pałacu – Korpus główny*, Poznań 1985, PP PKZ, Oddział w Poznaniu, mpis; A. Kąsinowski, *Zespół pałacowy w Rogalinie. Korpus Główny. Badania architektoniczne*, t. 1–3, Poznań 1986–1987, PP PKZ, Oddział w Poznaniu, mpis w zbiorach MNP.

prof. Ostrowska-Kęłowska w recenzji wspomnianej pracy⁵². Akceptując większość wysuniętych w studium postulatów konserwatorskich, wskazywała jednak, że powinny one zostać rozpatrzone raz jeszcze:

[...] z punktu widzenia do dziś zachowanego i dominującego w poszczególnych wnętrzach charakteru stylowego, a przede wszystkim z punktu widzenia ogólnej konserwatorsko-muzealnej koncepcji całego zespołu pałacowego. Założeniem tej koncepcji powinno być [...] nie tyle dążenie do podsumowania wszystkich dotychczasowych tez, hipotez, odkryć itp., ile stanowczy zamiar ujawnienia wartości artystycznych i tradycji historycznych tego zespołu – bez wątplenia jednego z najwybitniejszych w Polsce, a na terenie Wielkopolski unikalnego. I to powinno być punktem wyjścia. W związku z tym wręcz niebezpieczny wydaje mi się tutaj trend do uwzględniania wszystkich „odkryć” dokonanych w trakcie badań architektonicznych, tym bardziej, że wyciągane z nich wnioski nie zawsze są prawidłowe⁵³. [...] Sądzę, że punktem wyjścia dla takich postulatów powinien być nie tyle fakt, że elementy te kiedyś istniały, ale raczej nasze rozstrzygnięcie, w jakim okresie wnętrze uzyskało swój obecny charakter i dominującą formę artystyczną. Wówczas dopiero, mając taki punkt odniesienia, decydować można, co przywracać i odtwarzać, a z czego zrezygnować⁵⁴.

Za bezwzględnie konieczne uznała też szczegółowe i wnikliwe przedyskutowanie ostatecznego projektu renowacji „w szerszym gronie złożonym nie tylko z pracowników muzeum, ale także historyków architektury pałacowej XVIII/XIX wieku”⁵⁵.

Jak ważne były to postulaty, okazało się już w pierwszych latach podjętego na nowo remontu. Rozpoczęto go od elewacji frontowej korpusu głównego pałacu, która w sierpniu 1993 roku stała się tłem dla uroczystości pogrzebowych Edwarda B. Raczyńskiego⁵⁶. Dokonana tuż przed tym częściowa rokokizacja fasady⁵⁷, jakkolwiek miała swoje oparcie w bada-

52 Z. Ostrowska-Kęłowska, *Recenzja studium historyczno-architektonicznego zespołu pałacowego w Rogalinie*. Autor: mgr Witold Galka, P.P. Pracownie Konserwacji Zabytków Oddział w Poznaniu, Poznań 1989, Wrocław, 7 XII 1989, s. 7, mpis w zbiorach MNP.

53 *Ibidem*, s. 7–8.

54 *Ibidem*, s. 10.

55 *Ibidem*, s. 5.

56 E.B. Raczyński spoczął obok swoich przodków w rogalińskim kościele-mauzoleum. Żegnany był z honorami przysługującymi głowie państwa przez najwyższe polskie władze z prezydentem Lechem Wałęsą i premierem Hanną Suchocką na czele. Po latach komunizmu była to wielka patriotyczna manifestacja, która zgromadziła olbrzymie rzesze Wielkopolan, pragnących uczcić polityczne i kulturalne zasługi zmarłego, jego przodków, ale też przedstawicieli wolnej Polski, o którą w różnym czasie i w różny sposób walczyli.

57 W środkowym ryzalicy fasady odtworzono pierwotne, koszowe nadproże głównego wejścia, a na poziomie *piano nobile* przywrócono boczne *porte-fenetry* i zdwojone

niach architektonicznych⁵⁸, to jednak nie była poprzedzona pogłębioną refleksją na temat skutków takiego działania⁵⁹. Przywrócone elementy architektoniczne funkcjonowały w przeszłości bowiem tylko przez kilkanaście lat, współgrając z formą pierwotnej, rokokowej klatki schodowej i podporządkowanej jej recepcyjnej partii korpusu. Do ich likwidacji doszło około 1790 roku w momencie realizacji nowej, klasycystycznej klatki schodowej autorstwa Kamsetzera, której architektoniczna forma wpłynęła także na klasycyzujące korekty fasady. W 1993 roku zafałszowano więc wygląd pałacu, który nigdy w takiej wersji nie funkcjonował. Dalszą konsekwencją takiej wybiórczej, nieprzemyślanej rokokizacji było jeszcze usunięcie schodów projektu Zygmunta Hendla z końca XIX wieku, które prowadziły do skrzydeł bocznych pałacu od strony dziedzińca. Zastąpiły je rekonstrukcje wcześniejszych schodów, znanych z odnalezionych wówczas dziewiętnastowiecznych inwentaryzacji. Do dzisiaj zachowane, współgrają z odtworzonym, osiemnastowiecznym brukiem kwaterym dziedzińca honorowego⁶⁰, którego resztki odnaleziono i odsłonięto w 1993 roku. W konsekwencji zrezygnowano z pasa zieleni, jaki co najmniej od roku 1861 znajdował się pod elewacją frontową pałacu. Razem z wytyczonym w tym samym czasie i zachowanym do dzisiaj wielkim gazonem z alejami kasztanowo-lipowymi z około 1877 roku tworzył on tutaj rodzaj dodatkowego wnętrza ogrodowego. Nie udało się więc uniknąć konserwatorskiego pokazu dwóch faz rozwojowych (il. 4).

Próba powrotu do najwcześniejszej fazy istnienia pałacu z czasem powodowała kolejne problemy, na które zwrócił uwagę Grzegorz Cencek, autor badań architektonicznych elewacji ogrodowej pałacu:

[...] słuszne wydaje się przywrócenie dzisiaj pięciu *porte-fenetrów* na piętrze w ryzalicie środkowym [...]. Byłby to zabieg konsekwentny w stosunku [...] do rozwiązań przyjętych przy rewaloryzacji elewacji frontowej, pozostający natomiast w pewnej sprzeczności z koncepcją odtworzenia w pałacu dawnej zbrojowni, która stanowi wartość historyczną z punktu widzenia rozwoju i kształtowania się wnętrza pałacowych. To przecież przy okazji przeobrażania Sali balowej na zbrojownię ok. 1820 r. dokonano likwidacji portfenetrów. Rozstrzygnięcie powyższego problemu winno nastąpić w szerszym aspekcie, a wyniki niniejszych badań nie mogą stanowić jedynej przesłanki przy podejmowaniu ostatecznej decyzji⁶¹.

pilastry oraz zmniejszono balkon. Pociągnęło to za sobą częściową likwidację klasycyzującego boniowania oraz balkonu obejmującego trzy główne osie.

58 Z. Antczak, *Zespół pałacowy w Rogalinie. Korpus główny. Elewacja. Badania architektoniczne*, Poznań 7.08.1992, mpis w zbiorach MNP.

59 Będącego też w sprzeczności z art. 11 Karty Weneckiej.

60 Uznając, że jest to wyjątkowo ciekawy przykład osiemnastowiecznego bruku, odtworzono go w latach 2013–2015.

61 G. Cencek, *Zespół pałacowy w Rogalinie. korpus główny. Elewacja ogrodowa. Badania architektoniczne*, Poznań 1993, s. 8–9, mpis w zbiorach MNP.

il. 4

Widok pałacu od strony
dziedzińca, 2015, zbiory
Muzeum Narodowego
w Poznaniu

Niestety, weryfikacja badań architektonicznych autorstwa prof. Jana Skuratowicza nie spełniła swojej roli, gdyż obarczona była zasadniczymi błędami faktograficznymi, skutkującymi fałszywymi wnioskami, a przede wszystkim chęcią ujawnienia wyników odkryć bez całościowego namysłu nad skutkami takich działań⁶². Nie zatrzymało to więc wyburzenia ścianek parapetowych i przywrócenia oknom formy *porte-fenêtres*. Udało się jednak odbudować pierwotne schody ogrodowe na podstawie pogłębionych badań źródłowych i ikonograficznych⁶³, pozwalających na weryfikację wniosków zawartych w kolejnym opracowaniu prof. Skuratowicza⁶⁴. Ostateczny głos w tej sprawie miała Komisja Konserwatorska, którą powołał prof. K. Kalinowski w obliczu coraz większych wątpliwości co do słuszności podejmowanych decyzji.

62 J. Skuratowicz, *Pałac w Rogalinie. Weryfikacja badań architektonicznych korpusu głównego*, Poznań 1996, s. 11–12, mpis w zbiorach MNP; *idem*, *Koncepcja adaptacji i aranżacji wnętrza korpusu głównego*, Poznań 1996, s. 7, mpis w zbiorach MNP.

63 E. Leszczyńska, *Schody ogrodowe pałacu w Rogalinie*, „Kronika Wielkopolski”, 1999, nr 4 (92), s. 72–83. Artykuł ten jest rozszerzoną wersją opracowania przygotowanego na potrzeby dyskusji nad przyszłą formą wyglądu elewacji ogrodowej (E. Leszczyńska, *Zmiany zachodzące w wyglądzie elewacji ogrodowej pałacu w Rogalinie na podstawie materiałów źródłowych, ikonograficznych oraz badań architektonicznych*, Rogalin 1997/1998, mpis w zbiorach MNP). Przedstawione tam wyniki w toku dalszych badań skłoniły mnie do uznania, że odbudowane w 1999 roku schody nie powstały na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XVIII wieku, ale równocześnie z budową korpusu głównego pałacu w latach 1770–1774. Por. *eadem*, *Rezydencja Raczyńskich w Rogalinie. Od wielkopańskiej siedziby do „żywego muzeum”*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Z. Ostrowskiej-Kęmbłowskiej i prof. dr. hab. W. Okonia na Uniwersytecie Wrocławskim, Rogalin 2012.

64 J. Skuratowicz, *Pałac w Rogalinie. Badania architektoniczne pozostałości po dawnych schodach i tarasie od ogrodu*, Poznań 1997, mpis w zbiorach MNP.

Poza pracownikami merytorycznymi oddziału w Rogalinie (Joanna Nowak, Ewa Leszczyńska) i Konserwatorem Wojewódzkim, w jej skład wchodziła prof. Ostrowska-Kęmbłowska, prof. Andrzej Rottermund oraz historyk sztuki i scenograf Maciej M. Putowski, zatrudniony już wcześniej jako konsultant, a także przyszły autor projektów plastycznych odtwarzanych wewnątrz i rekonstrukcji wybranych elementów ekspozycji. W tym też czasie prof. Kalinowski jako swojego pełnomocnika do spraw nadzoru nad prawidłowością prowadzonych prac remontowych zatrudnił mgr inż. arch. Zofię Maciakowską⁶⁵.

Odbudowa schodów spowodowana była koniecznością usunięcia pseudokamsetzerowskich schodów Kępińskiego, których wadliwa konstrukcja od początku przyczyniała się do zawilgacania elewacji pałacu. Nie brano przy tym pod uwagę odtwarzania zlikwidowanego przez Kępińskiego tarasu ziemnego, który już w XIX wieku powodował zawilgocenie przyziemia pałacu, doprowadzając do konieczności wprowadzenia po 1891 roku specjalnych kanałów odwadniających⁶⁶. W efekcie odtworzone schody współgrały z zachowaną formą ogrodu rokokowego i zmianami dokonanymi w obrębie obu elewacji, szczególnie po przywróceniu w latach 2007–2009 ścianek parapetowych w elewacji ogrodowej i klasycyzujących elementów ryzalitu środkowego fasady, a w latach 2013–2015 rustykalnego mostu⁶⁷. To kompromisowe rozwiązanie, będące pokłosiem wcześniejszych działań, daje – z wyjątkiem późniejszego gazonu i alei dziedzińca – spójny obraz siedziby sprzed około 1840 roku i dodatkowo zgadza się czasowo z wyglądem parterowych wewnątrz środkowej partii korpusu, które ze względów konstrukcyjnych musiały zostać odtworzone w pierwotnej formie. Mowa tu o owalnym salonie ogrodowym na osi pałacu, który około 1840 roku został na życzenie Konstancji Raczyńskiej powiększony o pomieszczenie sąsiadującego gabinetu. Oznaczało to wyburzenie ważnej ściany konstrukcyjnej, co już wtedy groziło katastrofą budowlaną, ale stan ten, po prowizorycznym zabezpieczeniu, utrzymał się do roku 1987. W trakcie remontu PKZ-owskiego ścianę ze względów bezpieczeństwa przywrócono, nadając salonowi i gabinetowi ich pierwotną formę. Przy okazji w salonie odnaleziono nadstawę marmoryzowanego kominka z puttem, będącego

65 Włączenie do zespołu prof. Rottermunda, M.M. Putowskiego i Z. Maciakowskiej pozwoliło korzystać z ich szerokiej wiedzy i doświadczeń związanych z rekonstrukcją i rewitalizacją wewnątrz Zamku Królewskiego w Warszawie, Zamku w Pszczynie, Domu Uphagena w Gdańsku i willi Claasena w Sopocie, w których wcześniej uczestniczyli.

66 Z tym zapewne, jak również z chęcią nadania elewacji ogrodowej pierwotnej formy wiązało się zamówienie u Z. Hendla projektu neobarokowych, okazałych schodów, na których realizację Raczyńscy ostatecznie się nie zdecydowali. Por. E. Leszczyńska, *Schody ogrodowe...*, s. 80–81.

67 W tym balkonu obejmującego trzy główne osie oraz zamurowania nadproży bocznych *porte-fenetrów* ryzalitu środkowego i przywrócenia na jego narożach boniowania, którym zasłonięto zdwojenie pilastrów.

jednym z nielicznych rzeźbiarskich elementów pierwotnego wystroju pałacu. Poza niepodlegającymi dyskusji względami konstrukcyjnymi, dobry stan nadstawy oraz przekazy ikonograficzne pozwalające zrekonstruować zniszczoną przez Kępińskiego sztukatorską dekorację zadecydowały o nadaniu salonowi pierwotnego charakteru. Pociągnęło to za sobą konieczność odtworzenia odpowiadającego kominkowi sztukatorskiego pieca z puttem oraz przywrócenia drzwi do westybulu, a także urządzenia salonu i gabinetu w typowej dla takich wnętrz formie⁶⁸.

Do usilnej próby prezentacji wybiórczo traktowanych odkryć konserwatorskich doszło raz jeszcze w związku z odnalezieniem pod empirową, sztukatorską dekoracją paradnej klatki schodowej malowideł Kamsetzera⁶⁹. Piotr Dybalski, będący autorem tych odkrywek, z determinacją dążył do ich trwałej prezentacji, natomiast Komisja Konserwatorska – w zgodzie z zapisami Karty Weneckiej – zadecydowała o pozostawieniu dekoracji empirowej, z równoczesnym „odwracalnym” zabezpieczeniem malowideł, poprzedzonym ich dokładną inwentaryzacją⁷⁰. Przemówił za tym ich zły stan zachowania, który wymagałby daleko idącej, ale też wątpliwej rekonstrukcji, wynikającej z rozbieżności pomiędzy odkrywkami a znanym projektem Kamsetzera⁷¹. Przede wszystkim jednak przemówiła za tym świadomość dużej wartości artystycznej i ideowej całkowicie niemal zachowanej empirowej dekoracji⁷², która zgodnie z zamierzeniem Edwarda Raczyńskiego (1786–1845) była wprowadzeniem do utworzonej przez niego w dawnej sali balowej Zbrojowni⁷³. Odrzucono przy tym konserwatorski pomysł równoczesnej

68 Pomimo zachowania materiałów ikonograficznych stosunkowo dobrze dokumentujących wyposażenie tych wnętrz z przełomu XIX i XX wieku, ale z drugiej strony nie z okresu międzywojennego, kiedy zabrano stąd najcenniejsze obrazy, przenosząc je do salonu Rogera na piętrze.

69 A. Lewandowski, *Ekspertyza technologiczno-konserwatorska stropu klatki schodowej pałacu w Rogalinie*, Poznań 1993, mpis w zbiorach MNP; P. Dybalski et al., *Odkrycie i badania osiemnastowiecznych malowideł ściennych w klatce schodowej pałacu w Rogalinie. Problem zakresu rekonstrukcji oraz aranżacji wnętrza zabytkowego z zachowanymi elementami wystroju pochodzącymi z różnych epok*, w: *Piękno odzyskane. Konserwacja zabytków*, katalog towarzyszący wystawie i II Wielkopolskim Spotkaniom Konserwatorskim w dniach 5–21.06.1998 w MNP, Poznań 1998.

70 J. Grzelachowska, *Dokumentacja stanu zachowania malowideł ściennych odkrytych w westybulu oraz na klatce schodowej pałacu w Rogalinie*, Poznań 2000, t. 1–2, mpis w zbiorach MNP.

71 Dotyczy to szczególnie zmodyfikowanych przez Kamsetzera w toku realizacji przedstawień figuralnych.

72 Do zniszczenia fragmentu malowideł doszło w trakcie poszukiwań zatyk piecowych przez prof. J. Skuratowicza. Por. J. Skuratowicz, *Pałac w Rogalinie. Weryfikacja badań...*

73 E. Leszczyńska, *Skarbnica pamiątek wielkopolskich, czyli rzecz o Zbrojowni w Rogalinie*, w: *Materiały z Sesji Naukowej z okazji 60-lecia Muzeum Zamkowego w Pszczynie, 11–12 maja 2006 r.*, red. M. Kluss, Pszczyna 2010, s. 201–215.

il. 5

Widok pałacu od strony ogrodu, 2023, zbiory Muzeum Narodowego w Poznaniu

ekspozycji starszych malowideł i empirowej dekoracji, który byłby zupełnie niezgodny z ideą przywracania przedwojennego charakteru rogałńskiego domu (il. 5).

Z taką ideą niezgodne byłyby też zaniechanie umieszczenia na klatce schodowej zachowanych portretów rodzinnych, których układ znany był z przedwojennych zdjęć. Przeciwnicy, w tym prof. Ostrowska-Kęłbowska, uważali bowiem, że z reguły w takich miejscach portretów się nie wieszało. Przeważało jednak przekonanie, że ważniejsze jest pokazywanie specyfiki miejsca wynikającej z decyzji Raczyńskich, niż prezentowanie rozwiązań typowych.

Sformułowanie ostatecznej wersji szczegółowego programu rekonstrukcji wnętrza poprzedziła jeszcze burzliwa dyskusja nad sposobem urządzenia czterech pomieszczeń dawnego apartamentu paradowego na piętrze, których wyposażenie, według Pawlaczyka, nie było znane, a zatem otwierało duże pole do swobody twórczej. Idąc tym tropem, M.M. Putowski chciał je urządzić jako wnętrza klasycystyczne z zespołem mebli, które zdążono już wypożyczyć z Muzeum Narodowego we Wrocławiu. Zarówno M. Pawlaczyk, jak i M.M. Putowski nie skonstatowali, że wspomnienia E.B. Raczyńskiego, którymi się posilkowali, dotyczyły czasów jego młodości, czyli wyglądu wnętrza sprzed I wojny światowej⁷⁴. Nie uwzględniali zatem zmian wprowadzonych w pałacu po śmierci jego ojca Edwarda A. Raczyńskiego w 1926 roku, kiedy właścicielem rezydencji stał się jego starszy brat Roger Adam, wojewoda poznański i ambasador RP w Rumunii. Wówczas

⁷⁴ E. Raczyński, *Rogalin i jego mieszkańcy*, Londyn 1964; korespondencja i wywiady przeprowadzane od lat pięćdziesiątych XX wieku z E.B. Raczyńskim przez dr Z. Ostrowską-Kęłbowską i dr Annę Dobrzycką z Działu Malarstwa Obcego MNP, a później M. Pawlaczyka i M.M. Putowskiego.

właśnie, nie chcąc ingerować w prywatną część wnętrza zajmowanych na parterze przez swoją matkę Różę z Potockich, Roger Adam zdecydował się na przystosowanie do swoich potrzeb dawnego apartamentu paradnego. Nad urządzeniem dwóch sypialni i dwóch oficjalnych salonów czuwała jego żona Helena z Rohozińskich, znana z doskonałego smaku i wyczuć artystycznego. Odtworzenie ich w takiej formie oznaczało zatem możliwość włączenia do opowieści o domu rogałińskim także jego ostatnich, przedwojennych właścicieli. To właśnie w tych wnętrzach przyjmowali licznych gości, kultywując tradycyjną dla Rogalina gościnność okazywaną zarówno przedstawicielom świata polityki, kultury i nauki, jak też grupom i badaczom zainteresowanym walorami architektonicznymi i przyrodniczymi rezydencji oraz muzealnymi zbiorami znajdującymi się w pałacu i Galerii obrazów⁷⁵.

Odtworzenie przedwojennego charakteru tych wnętrz było tym bardziej możliwe, że większość materiałów archiwalnych i relacji przedwojennej służby dotyczyły właśnie tego czasu⁷⁶. W zestawieniu z wynikami uzupełniających badań konserwatorskich⁷⁷ i dalszymi ustaleniami historyczno-ikonograficznymi wpłynęło to na zmianę pierwotnej koncepcji. Dotyczyło to także zmiany sposobu przyjmowania zwiedzających, nie jak to wcześniej planowano przez prawe skrzydło i piwnicę, lecz głównym wejściem. Pozwala to wprowadzać gości bezpośrednio do recepcyjnej, specjalnie w tym celu ukształtowanej partii pałacu. Temu służyło odwrócenie uzgodnionego wcześniej kierunku zwiedzania. Zamiast zaczynać od pokoju majordomusa znajdującego się na prawo od wejścia, zwiedzający udają się na lewo wzdłuż schodów paradnych do największego recepcyjnego wnętrza parteru, jakim jest sala jadalna, pełniąca taką funkcję od początku istnienia pałacu⁷⁸.

Toczące się wokół powyższych problemów długotrwałe dyskusje uświadamiały, że poza podnoszoną już wcześniej koniecznością podporząd-

75 W tym czasie Rogalin odwiedził m.in. prymas Hlond, ambasador Francji Laroche, Jerzy Giedroyc, Józef Mehoffer z żoną, prof. Z. Batowski i wielu innych. Por. E. Leszczyńska, *Roger Adam Raczyński (1889–1945)*, „Kronika Wielkopolski”, 2018, nr 1, s. 213–228.

76 Wywiady z dawną służbą zostały zapoczątkowane przez M. Pawlaczyka.

77 P. Dybański, *Badania odkrywkowe i ustalenie kolorystyki Saloniku Zielonego oraz Zbrojowni pałacu w Rogalinie*, Poznań 1997, mpis w zbiorach MNP; idem, *Badania technologiczne tynków, sztukaterii i warstw malarskich z wybranych pomieszczeń i elementów wystroju wnętrza oraz elewacji korpusu głównego pałacu w Rogalinie*, Poznań 1997, mpis w zbiorach MNP; J. Grzelachowska, *Dokumentacja badań technologicznych tynków i polichromii w wybranych pomieszczeniach oraz stolarki wewnętrznej korpusu głównego pałacu w Rogalinie*, Poznań 1999, t. 1–2 oraz część rysunkowa, mpis w zbiorach MNP; I. Swaczyna, H. Nowak, *Opinia dotycząca konstrukcji i datowania boazerii pałacu w Rogalinie. Oddziału MNP*, Warszawa 2000.

78 Odwiedzając uprzednio szatnię urządzoną w dawnym pokoju gościnnym, którego wystrój z czasów Raczyńskich jest praktycznie nieznan. Tam też można pobrać audio-przewodniki, jeżeli nie korzysta się z oprowadzania przez pracowników Sekcji Edukacji Muzeum Pałacu w Rogalinie.

kowania rekonstrukcji jednej, spójnej i konsekwentnej idei wynikającej z artystycznej i historycznej wartości obiektu, równie ważne jest przyjęcie jednej cezury czasowej, która będzie ochroną przed pokusą wybiórczego, wartościującego traktowania dokonań dawnych właścicieli⁷⁹. Takie założenia stały się podstawą do opracowania nowego programu rewaloryzacji zespołu pałacowego oraz koncepcji funkcjonalnej uwzględniającej wymogi nowoczesnego muzealnictwa. Zakładał on odtworzenie historycznych wnętrz korpusu głównego w kształcie nadanym przez właścicieli, z uwzględnieniem zmian wprowadzanych przez nich do 1939 roku. W przygotowanym programie priorytetem było zachowanie nawarstwień historycznych będących wyrazem szacunku kolejnych pokoleń Raczyńskich dla dzieła antenatów, który stanowił o indywidualności i niepowtarzalnej atmosferze ich rodowej siedziby. Takie podejście dawało względną gwarancję odczytania wielowymiarowej jakości kulturowej i historycznej, jaką tworzy tego rodzaju obiekt, będący połączeniem różnorodnych dziedzin sztuki, przestrzeni i natury, a z drugiej strony myśli ludzkiej, która nie tylko przyczyniła się do jego powstania, ale też wyrastała na jego fundamencie, tworząc indywidualną tradycję miejsca. Przyjęty program zamknął dyskusje na temat osobistych preferencji autorów programu rewaloryzacji, uzależnionych od poziomu ich przygotowania i gustu, ale też stanu zaawansowania badań nad obiektem i możliwości ich różnorodnych interpretacji⁸⁰. W sytuacji pośpiechu i nieoczekiwanych odkryć podejście takie ułatwia też podejmowanie ważkich decyzji, dla których punktem odniesienia powinny być zawsze decyzje samych właścicieli, a nie historyków sztuki czy innych specjalistów.

Niezwykle ważne było zatem, postulowane już przez Pawlaczyka, zestawienie wszelkich informacji na temat kolejnych faz budowlanych rezydencji i kształtowania się jej wyglądu, z uwzględnieniem architektury i sztuki ogrodowej, a w odniesieniu do wnętrz – wystroju architektonicznego i plastycznego oraz wyposażenia ruchomego⁸¹. Towarzyszyły

79 Znajdowało to zresztą uzasadnienie w pkt. 11 Karty Weneckiej.

80 Oczywiście przy założeniu, że kierują nimi obiektywne przesłanki, a nie względy pozamerytoryczne, z jakimi mieliśmy do czynienia po II wojnie światowej. Z całą jednak świadomością, że każde nasze działanie uwikłane jest w jakąś ideologię.

81 E. Leszczyńska, *Schody ogrodowe...*; eadem, *Studium historyczne Założenia Ogrodowo-Parkowego w Rogalinie*, Rogalin 2000, t. 1–2, w zbiorach MNP; M. Szafrńska, *Recenzja studium historycznego założenia ogrodowo-parkowego w Rogalinie*, Autor: Ewa Leszczyńska, Rogalin 2000, Rogalin 2001, rkps w zbiorach MNP; E. Leszczyńska, *Rezydencja Raczyńskich w Rogalinie. Od wielkopańskiej siedziby do „żywego muzeum”*, w: *Muzea-rezydencje w Polsce. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamojskich w Kozłowie 14–16 października 2004*, Kozłówka 2004, s. 274–296 (skrót konspektu pracy doktorskiej) oraz eadem, *Rezydencja Raczyńskich...*, 2012; Z. Maciakowska, *Zestawienie informacji na temat zmian wystroju wnętrz pałacu w Rogalinie*, Gdańsk, b.d., mpis; eadem, *Szkic artykułu nt. chronologii budowy pałacu w Rogalinie*, Gdańsk 1999/2000, mpis; J. Nowak, E. Leszczyńska, *Dzieje pieców kaflowych w pałacu*

temu poszukiwania w zbiorach MNP wszelkich przedmiotów z dawnego wyposażenia pałacu, które po II wojnie światowej trafiły do różnych jego oddziałów. Ich ostatecznym efektem było opracowanie *Wytycznych historycznych do projektu plastycznego rekonstrukcji wnętrza pałacu*⁸², których wykonanie powierzono M.M. Putowskiemu⁸³, oraz *Projektu historycznego wystroju wnętrza Pałacu w Rogalinie z wykorzystaniem obiektów ze zbiorów MNP oraz Fundacji im. Raczyńskich przy MNP*⁸⁴.

W pierwszym etapie wznowionego w 2007 roku remontu udało się przywrócić te elementy architektoniczne i sztukatorskie wnętrza, które uległy zniszczeniu po 1939 roku. W tym samym czasie uratowano ponad 40% zabytkowych, przeznaczonych już do spalenia podłóg, które uzupełniono o rekonstrukcje pozostałych⁸⁵.

Równocześnie z inicjatywy J. Nowak i A. Lewandowskiej (obecnie: Kunicka-Goldfinger) trwały badania i konserwacja wybranych szczątków kilkunastu tkanin pałacowych ze skrzyni odnalezionej w piwnicach pałacu w czasie remontu PKZ-owskiego⁸⁶. Badaniom i konsultacjom poddano

w Rogalinie, w: *Piece kaflowe w zbiorach muzealnych w Polsce. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku w dn. 5–7.09.2008*, Frombork 2010.

82 J. Nowak, E. Leszczyńska, *Wytyczne historyczne do projektu plastycznego rekonstrukcji wnętrza pałacu w Rogalinie*, Rogalin 2007, mpis w zbiorach MNP.

83 M.M. Putowski, *Projekt odtworzenia historycznie zasadnego charakteru wyposażenia oraz wystroju tkaninami i wybranymi elementami stolarki, wnętrza w korpusie głównym i skrzydle południowym zabytkowego pałacu Raczyńskich w Rogalinie*, Warszawa 2002 [projekt wstępny] i 2008 [projekt ostateczny], mpisy w zbiorach MNP.

84 J. Nowak, E. Leszczyńska, *Projekt historycznego wystroju wnętrza Pałacu w Rogalinie z wykorzystaniem obiektów ze zbiorów MNP oraz Fundacji im. Raczyńskich przy MNP opracowany w oparciu o „Wytyczne historyczne do projektu plastycznego rekonstrukcji wnętrza pałacu w Rogalinie” autorstwa J. Nowak i E. Leszczyńskiej*, Rogalin 2007 oraz [wstępny] *Projekt odtworzenia historycznie zasadnego charakteru wyposażenia oraz wystroju tkaninami i wybranymi elementami stolarki, wnętrza w korpusie głównym i skrzydle południowym zabytkowego pałacu Raczyńskich w Rogalinie* autorstwa M.M. Putowskiego, Warszawa 2002, w konsultacji z projektantem oraz pracownikami merytorycznymi Muzeum Sztuk Użytkowych, Rogalin 2011 (integralną częścią projektu są tabele kosztów konserwacji muzealiów, rekonstrukcji i kopii opracowane na podstawie wycen przygotowanych przez pracowników Pracowni Konserwacji MNP (A. Lewandowska, A. Maciejewska, J. Kokoć, Ł. Błażczek, M. Kozieliński, T. Pokorski, M. Peda, W. Baruch, L. Grupa), K. Kurka (zegary) oraz tabele kosztów zakupu obiektów, których nie ma w zbiorach MNP), mpis w zbiorach MNP.

85 Informacje na temat procesu rewaloryzacji założenia i odtwarzania wnętrza oraz firm wykonujących prace rekonstrukcyjne i konserwatorskie znaleźć można w: E. Leszczyńska, *Pałac w Rogalinie – otwarcie po latach*, „Kronika Wielkopolski”, 2015, nr 4 (156), s. 5–18; *eadem*, *O rewaloryzacji i modernizacji rezydencji Raczyńskich w Rogalinie*, „Renowacje i Zabytki”, 2016, nr 4 (60), s. 146–170.

86 E. Soszko, *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich. Makata z herbami Nałęcz i Ogończyk – część centralna, ok. 1770. MNP Pałac Raczyńskich w Rogalinie*, praca dyplomowa pod kierunkiem H. Hryszko, ASP w Warszawie, Wydział Konserwacji i Restauracji Dział Sztuki, Katedra Konserwacji i Restauracji Tkanin Zabytkowych, Warszawa 2002, t. 1–2; N. Zawisza, *Wstępna ocena tkanin z pałacu w Rogalinie*, Łódź b.d.;

il. 6

Salon owalny, 2023, zbiory
Muzeum Narodowego
w Poznaniu

także materiały archiwalne dotyczące niezachowanych tkanin ściennych pochodzących z pałacu, których przedwojenna inwentaryzacja zlecona w 1938 roku przez Edwarda B. Raczyńskiego zachowała się w Instytucie Polskim i Muzeum Sikorskiego w Londynie⁸⁷. Pozwoliły one na rekonstrukcję tkanin ściennych w siedmiu pomieszczeniach korpusu głównego. Relacje przedwojennych pracowników pałacu oraz wcześniejsze, bardzo rzetelne badania stratygraficzne ścian, sufitów, boazerii oraz stolarki drzwiowej i okiennej⁸⁸ pozwoliły wyodrębnić i odtworzyć kolorystykę tych elementów z lat trzydziestych XX wieku, łącznie z malinową barwą salonu ogrodowego, utrzymywaną tutaj od XVIII wieku.

Badaniom poddano też zachowane w magazynach kafle i części kominków, które – w zestawieniu z materiałami porównawczymi i konsultacjami – pozwoliły na konserwację i przywrócenie na miejsce trzech kominków i czterech zachowanych niemal w całości pieców, ale też na rekonstrukcję marmoryzowanego pieca i dolnej części

H. Hryszko, M. Stachurska, A. Makulec, A. Krzemińska-Maciejko, *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich. Obicia meblowe z pałacu w Rogalinie (XIX w.)*, Warszawa 2010; M. Malinowska, *Dokumentacja prac konserwatorskich. Tkanina obiciowa broszowana z pałacu w Rogalinie, ok. 1740*, Poznań 2010 (MNP Pracownia Konserwacji Zabytków Etnograficznych); A. Michnikowska, *Badania muzealiów (żyrandol empirowy i latarnia z przedsionka Zbrojowni)*, MNP 2009; mpisy w zbiorach MNP.

⁸⁷ N. Zawisza, *Uwagi na temat tkanin, archiwaliów i dokumentacji fotograficznej tkanin z pałacu Raczyńskich w Rogalinie – oddział MNP*, Łódź 2009, mpis w zbiorach MNP.

⁸⁸ Por. wyżej.

il. 7

Klatka schodowa pałacu, przed 1939, zbiory Muzeum Narodowego w Poznaniu

il. 8

Klatka schodowa pałacu, 2023, zbiory Muzeum Narodowego w Poznaniu

il. 9

Widok salonu herbowego w stronę gabinetu, 2023, zbiory Muzeum Narodowego w Poznaniu

il. 10

Biblioteka hendłowska, 2020, zbiory Muzeum Narodowego w Poznaniu

il. 11

Widok dużej sali Galerii Rogalińskiej z *Dziewicą Orleańską* Jana Matejki, 2024, zbiory Muzeum Narodowego w Poznaniu

kominka w salonie owalnym oraz trzynastu pozostałych pieców kaflowych, z wykorzystaniem w formie świadków nieraz znacznej ilości oryginalnych elementów⁸⁹.

Do zrekonstruowania szaf bibliecznych zaprojektowanych przez Zygmunta Hendla posłużył współczesny projekt⁹⁰ opracowany na podstawie oryginalnych rysunków architekta, zachowanych w Muzeum Narodowym w Krakowie⁹¹.

Osobnych poszukiwań i projektów wymagały prace dotyczące wybranych elementów wyposażenia ruchomego, z których część zachowana wymagała konserwacji i uzupełnienia, a część pełnej rekonstrukcji na podstawie archiwalnych zdjęć, materiałów porównawczych lub częściowo zachowanych obiektów (w tym szczególnie charakterystyczne i ważne meble, elementy oświetlenia, witraże itd.).

Dużym wyzwaniem była też prawidłowa rekonstrukcja czterech niezachowanych rzeźb, które znane były tylko ze zdjęć archiwalnych. Badania porównawcze pozwoliły ustalić, że trzy z nich były kopiami antycznych pierwowzorów Polihymnii, Diany z Gabii i Wenus Medycejskiej, a czwarta – przedstawiająca Bachusa – była kompilacją kilku różnych rzeźb nowożytnych. Dwie ostatnie udało się zrekonstruować w pierwotnej formie w brązie, a pozostałe niestety w formie gipsowych odlewów, a nie rzeźb z marmuru.

89 J. Nowak, E. Leszczyńska, *Dzieje pieców kaflowych w pałacu w Rogalinie*, w: *Pieczęta kaflowe w zbiorach muzealnych w Polsce...*; E. Leszczyńska, *Historia Muzeum w Rogalinie ciepłem pisana*, „Świat Kominków”, 2017, nr 2 (51), s. 92–97.

90 J. Borwiński, *Projekt odtworzenia historycznego wnętrza Biblioteki Hendlowskiej zabytкового pałacu w Rogalinie wykonany na podstawie źródeł historycznych*, Poznań 2009, mps w zbiorach MNP.

91 W czasie realizacji okazało się, że autor projektu rekonstrukcji nie zauważył, że wśród archiwalnych rysunków brakuje części projektu balustrady, której wygląd odbiegał od pozostałych fragmentów i musiał być na bieżąco doprojektowany przez merytoryczny zespół Muzeum w Rogalinie.

il. 12

Gabinet londyński w prawym skrzydle pałacu w Rogalinie, 1999, zbiory Muzeum Narodowego w Poznaniu

Obok tego trwały poszukiwania i komasacja obrazów przeznaczonych do wyposażenia pałacu, które poddano konserwacji i powieszono według szczegółowych notatek prof. Z. Batowskiego z około 1938 roku⁹² oraz innych przekazów archiwalnych. Natomiast w miejsce obrazów, które zaginęły lub znalazły się po II wojnie w innych rękach, umieszczone zostało kilkanaście prac z kolekcji Atanazego Raczyńskiego oraz 16 płócien z pałacu Krasińskich–Raczyńskich w Warszawie, które córki Edwarda B. Raczyńskiego Katarzyna, Wirydianna Rey oraz Wanda Dembińska specjalnie z myślą o Rogalinie odzyskały z MNW. Ważną częścią tego procesu było też poddanie konserwacji lub rekonstrukcji zaginionych ram, z których najbardziej spektakularna dotyczyła odtworzenia ramy do *Dziewicy Orleańskiej*, największego obrazu Jana Matejki.

Zgodnie z pierwszą wersją programu rewaloryzacji zaginione lub spalone w czasie II wojny niemal wszystkie meble rogalińskie miały być zastępowane obiektami kupowanymi na rynkach antykarycznych. W trakcie przygotowań okazało się jednak, że w ramach funduszy unijnych, które pozyskało Muzeum, wolno było tylko rekonstruować obiekty historyczne lub poddawać konserwacji obiekty własne. Skutkowało to olbrzymią, dodatkową pracą, polegającą na wytypowaniu ze zbiorów MNP kilkuset mebli i innych wyrobów rzemiosła artystycznego mogących zastąpić utracone przedwojenne wyposażenie, a następnie przygotowanie dla nich programów kon-

⁹² W zbiorach PAN w Warszawie.

il. 13

Zbrojownia, 2023, zbiory
Muzeum Narodowego
w Poznaniu

serwatorskich z określaniem zakresu ich niezbędnej konserwacji i poszukiwaniem zastępczych tkanin w przypadku mebli tapicerowanych⁹³.

Wyniki poszukiwań i badań dotyczących rekonstrukcji i konserwacji w zakresie architektury oraz odtwarzanego wyposażenia zawarte zostały w bardzo szczegółowo opracowywanych specyfikacjach istotnych warunków zamówienia (tzw. SIWZ) dla około stu postępowań przetargowych i zleceń mających miejsce w okresie odtwarzania historycznego charakteru domu Raczyńskich, a także w dokumentacjach konserwatorskich przeprowadzanych prac⁹⁴. Tak jak w przypadku koncepcji rewalo-ryzacji służyło to sprecyzowaniu szczegółowych wymagań wobec potencjalnych wykonawców i zamykało drogę do ewentualnych dyskusji z podmiotami, które nie chciałyby się do nich dostosować.

Jak ważne jest sprecyzowanie takich oczekiwań, okazało się w trakcie powstawania projektu rewalo-ryzacji ogrodu i parku w Rogalinie, który miał być podstawą do jej realizacji tuż po zakończeniu remontu pałacu w 2015 roku. Do dzisiaj jednak prace rewalo-ryzacyjne nie ruszyły z powodu wykonania projektu niezgodnego z zapisami SIWZ-u wynikającymi z badań. Zakończyło się to sprawą sądową, której efektem jest

93 T. Pokorski, M. Peda, W. Baruch, M. Kozielnicki, *Ramowy program prac konserwatorskich, opracowany przez zespół pracowników Pracowni Konserwacji MNP pod kierownictwem A. Lewandowskiej*, Poznań 2010–2011.

94 Prace prowadzone były w dwóch etapach w latach 2007–2009 oraz 2013 i 2015 ze środków norweskich i unijnych oraz wkładu własnego MKiDN.

ugoda zawarta z projektantką po poprawieniu przez nią błędów i usunięciu kreatywnych pomysłów niemających nic wspólnego z historią miejsca. Nic jednak nie przywróci straconego czasu, nerwów pracowników odpowiedzialnych za realizację tego zadania oraz zaprzepaszczonej szansy na pozyskanie kolejnych środków unijnych na jego wykonanie w tamtym okresie. Dotyczy to również realizacji przygotowanego wcześniej projektu rekonstrukcji groty muszlowej w przyziemiu pałacu, która miała być odtworzona ze środków przeznaczonych na realizację prac rewaloryzacyjnych w ogrodzie i parku.

*

Na zakończenie warto jeszcze wspomnieć, iż znaczącym efektem działania Fundacji im. Raczyńskich przy MNP w procesie przywracania rezydencji przedwojennego kształtu było odzyskanie obrazów z Galerii Rogalińskiej Edwarda Aleksandra, z których w momencie powstania Fundacji wiele jeszcze znajdowało się w MNW. Towarzyszące temu wieloletnie badania prowadzone przez pracowników MNP zaowocowały naukowym katalogiem Galerii⁹⁵ i poświęconą jej wielką wystawą, która na przełomie 1997 i 1998 roku prezentowana była w poznańskiej siedzibie Muzeum⁹⁶. Po jej zakończeniu obrazy trafiły do wzniesionego dla nich przez kolekcjonera w 1910 roku gmachu galerii w Rogalinie, gdzie doszło do pierwszej próby odtworzenia ich historycznego układu według *Przewodnika* z około 1926 roku⁹⁷.

W 1999 roku w północnym skrzydle pałacu udostępniony został też tzw. gabinet londyński, będący wierną rekonstrukcją pokoju z londyńskiego mieszkania Edwarda B. Raczyńskiego. Autorami tej pierwszej w pełni historycznej, aczkolwiek tylko pośrednio związanej z Rogalinem ekspozycji, był M.M. Putowski i K. Kalinowski przy współpracy J. Nowak. W tym samym skrzydle znalazła się też galeria antenatów, która w ostatecznej wersji z 2015 roku zawiera całą kolekcję portretów rodzinnych Atanazego Raczyńskiego z jego galerii w Gaju Małym. Zrezygnowano przy tym z postulowanej w tym miejscu przez M. Pawlaczyka, i częściowo już opracowanej przez J. Nowak i M.M. Putowskiego, wystawy historycznej, która wobec bogactwa ostatecznej wersji wszystkich odtworzonych wewnątrz zespołu nie znajdowała uzasadnienia. Nie było też możliwości odtworzenia pierwotnego, gospodarczego

95 M. Gołąb, A. Ławniczakowa, M.P. Michałowski, *Galeria Rogalińska Edwarda a Raczyńskiego. Katalog zbiorów*, Poznań 1997.

96 E. Leszczyńska, *Galeria rogalińska Edwarda Aleksandra hrabiego Raczyńskiego*, „Kronika Wielkopolski”, 1998, nr 2(85), s. 153–157.

97 W 2015 roku po remoncie Galerii układ ten został ponownie skorygowany w celu jej wierniejszej rekonstrukcji. Nie jest ona niestety pełna, bowiem z 466 prac wiszących tutaj w 1926 roku zachowało się tylko 306. Kilkaście najlepszych prac z kolekcji rogalińskiej zasila też obecnie Galerię Malarstwa Polskiego w gmachu głównym Muzeum Narodowego w Poznaniu.

charakteru tego skrzydła⁹⁸, nie zachowały się bowiem żadne historyczne elementy jego wyposażenia, ani też żadne przekazy ikonograficzne czy archiwalne. Obecnie poza opisanymi ekspozycjami historycznymi mieszczą one sklep muzealny, biura, toalety dla publiczności, schody ewakuacyjne i windę dla osób niepełnosprawnych.

Udało się natomiast nie tylko odnowić, ale i odtworzyć część historycznego wystroju i funkcji skrzydła południowego, które tak jak przez II wojnę światową mieści liczne pokoje gościnne⁹⁹ i służbowe, a przede wszystkim w pełni zachowaną bibliotekę owalną Edwarda Raczyńskiego z około 1830 roku. W 2017 roku wystrój wybranych wewnątrz tego skrzydła wzbogacono o obrazy ze zbiorów kurlandzko-obrzyckiej linii Raczyńskich, a w 2023 roku z finansową pomocą Fundacji Raczyńskich zrekonstruowano łazienkę – z odkrytymi tam w czasie prac konstrukcyjnych w 2015 roku murowanymi wannami w podłodze¹⁰⁰.

Drewnię, przystosowaną w latach 1976–1977 do pełnienia funkcji wystawienniczych wzorowanych na Galerii Plakatu w Wilanowie, od początku zaadaptowano na magazyn muzealny dla całego MNP, a dawną stajnię na nowoczesną Pracownię Konserwacji Mebli oraz toalety publiczne. Powozownię, poza ekspozycją pojazdów, uzupełniono o salę recepcyjno-edukacyjną i restaurację, a dawne czworaki przeznaczono na mieszkania służbowe oraz pokoje gościnne, kasę muzeum i wartownię¹⁰¹. Powstał w ten sposób postulowany przez Pawlaczyka nowoczesny, harmonijny zespół muzealny, który pozwala zanurzyć się w stworzony przez Raczyńskich mikrokosmos i świat wyznawanych przez nich wartości. Nadal jednak trwają badania i poszukiwania zaginionych obiektów rogalińskich¹⁰², prace przy odtwarzaniu brakujących jeszcze elementów, a także przygotowania do wspomnianej rewaloryzacji ogrodu i parku oraz groty.

98 Mieściła się tutaj: kuchnia w przyziemiu oficyny i znajdujące się nad nią w partii *mezzanina* mieszkanie kucharza, a w ćwierćkolistym łączniku: mleczarnia w piwnicy, izba czeladna na parterze, strychowe pomieszczenia, w których suszono białiznę oraz łazienki właścicieli urządzone w końcu XIX wieku na styku z korpusem głównym.

99 Część z nich kilka razy w roku, za zgodą dyrektora MNP, a zarazem prezesa Fundacji, jest zamieszkiwana przez rodzinę Raczyńskich.

100 Duża wartość tego znaleziska, pochodzącego najprawdopodobniej z lat trzydziestych XIX wieku i związanego z wodolecznictwem, które przyczyniło się do uzdrowienia Rogera Raczyńskiego, zdecydowała o pokazywaniu tych wanien-basenów pod zbrojonymi szybami, z równoczesnym odtworzeniem wyposażenia łazienki z końca XIX wieku.

101 Ahistoryczny zespół garażowy z lat powojennych mieści obecnie kotłownię, warsztat oraz pomieszczenia dla ogrodników i niezbędnego dla nich sprzętu.

102 Największym wyzwaniem jest odzyskanie broni ze Zbrojowni, która zdeponowana została w 1939 roku w Muzeum Narodowym w Warszawie, a później przeniesiona do stołecznego Muzeum Wojska Polskiego.

Działaniom tym towarzyszy świadomość wagi każdego oryginalnego, pochodzącego z pałacu obiektu, szczególnie wobec znaczącej ilości rekonstrukcji czy obiektów zastępczych. Decyzja o ich wprowadzeniu, poza względami estetycznymi, miała przede wszystkim na celu uchwycenie specyfiki tego historycznego domu, który od powstania Zbrojowni w 1823 roku łączył funkcje mieszkalne z muzealnymi, wzbogacone jeszcze w 1910 roku wzniesieniem publicznie dostępnej Galerii obrazów. Znaczenie tych patriotycznych inicjatyw, i to w siedzibie pamiętającej czasy przedrozbiorowe, samo więc w sobie było wartością, której wydobycie i znaczenie można porównać do tak ważnych rekonstrukcji, jak odbudowa Zamku Królewskiego w Rydzynie czy Zamku Królewskiego w Warszawie. A zatem, do odtworzenia obiektu, który dla społeczeństwa jest niezwykle cennym symbolem dawnej Rzeczypospolitej, ale też toczzonej tutaj w jej obronie „najdłuższej wojny nowoczesnej Europy”. Szczęśliwie skala rekonstrukcji jest w Rogalinie niepomniernie mniejsza. Wymaga ona jednak stałego komentarza, zwracającego uwagę na rzeczy autentyczne i odtworzone. Jest on obecny zarówno w publikacjach¹⁰³, audioprzewodnikach, jak i codziennym przekazie zapewnianym przez zespół edukacyjny Muzeum Pałacu w Rogalinie.

O słuszności działań rewaloryzacyjnych podjętych w Rogalinie w ostatnich dekadach świadczy niewątpliwie ustanowienie w 2018 roku Muzeum Pałacu w Rogalinie Pomnikiem Historii, który w roku 2020 rozszerzono jeszcze o cały dawny majątek ziemski.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania niepublikowane w zbiorach Muzeum Pałacu w Rogalinie:

- Antczak Z., *Zespół pałacowy w Rogalinie. Korpus główny. Elewacja. Badania architektoniczne*, Poznań 7.08.1992, mpis.
- Borwiński J., *Projekt odtworzenia historycznego wnętrza Biblioteki Hendłowskiej zabytkowego pałacu w Rogalinie wykonany na podstawie źródeł historycznych*, Poznań 2009, mpis.
- Cencek G., *Zespół pałacowy w Rogalinie. korpus główny. Elewacja ogrodowa. Badania architektoniczne*, Poznań 1993, s. 8–9, mpis.
- Dybalski P., *Badania odkrywkowe i ustalenie kolorystyki Saloniku Zielonego oraz Zbrojowni pałacu w Rogalinie*, Poznań 1997, mpis.
- Dybalski P., *Badania technologiczne tynków, sztukaterii i warstw malarskich z wybranych pomieszczeń i elementów wystroju wnętrz oraz elewacji korpusu głównego pałacu w Rogalinie*, Poznań 1997, mpis.
- Gałka W., *Zespół pałacowy w Rogalinie. Studium historyczno-architektoniczne opracowane na zlecenie Muzeum Narodowego w Poznaniu*, t. 1–5, Poznań 1989, PP PKZ, Oddział w Poznaniu, mpis.

103 Wśród najnowszych: E. Leszczyńska, *W cieniu rogalińskich dębów. Muzeum Pałac w Rogalinie*, Poznań 2023.

- Grzelachowska J., *Dokumentacja badań technologicznych tynków i polichromii w wybranych pomieszczeniach oraz stolarki wewnętrznej korpusu głównego palacu w Rogalinie*, t. 1–2 oraz część rysunkowa, Poznań 1999, mpis.
- Grzelachowska J., *Dokumentacja stanu zachowania malowideł ściennych odkrytych w westybule oraz na klatce schodowej palacu w Rogalinie*, t. 1–2, Poznań 2000, mpis.
- Hryszko H., Stachurska M., Makulec A., Krzemińska-Maciejko A., *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich. Obicia meblowe z palacu w Rogalinie (XIX w.)*, Warszawa 2010, mpis.
- Kąsinowski A., *Zespół pałacowy w Rogalinie. Korpus Główny. Badania architektoniczne*, t. 1–3, Poznań 1986–1987, PP PKZ, Oddział w Poznaniu, mpis.
- Korespondencja i wywiady przeprowadzane od lat pięćdziesiątych XX wieku z Edwardem Bernardem Raczyńskim przez dr Zofię Ostrowską-Kębowską i dr Annę Dobrzycką z Działu Malarstwa Obcego MNP, a później Mateusza Pawlaczyka i Macieja M. Putowskiego.
- Kozioł T., *Rogalin. Rezultaty badań sondażowych we wnętrzach palacu – Korpus główny*, Poznań 1985, PP PKZ, Oddział w Poznaniu, mpis.
- Leszczyńska E., *O przezorności, odkłamywaniu historii, żmudnych badaniach i miarkowaniu ambicji, czyli o odtwarzaniu domu Raczyńskich w Rogalinie* (artykuł złożony do druku w publikacji pokonferencyjnej, będącej pokłosiem konferencji w Zamku Królewskim w Warszawie w 2022 roku)
- Leszczyńska E., *Rezydencja Raczyńskich w Rogalinie. Od wielkopańskiej siedziby do „żywego muzeum”*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Zofii Ostrowskiej-Kębowskiej i prof. dr hab. Waldemara Okonia na Uniwersytecie Wrocławskim, Rogalin 2012, mpis.
- Leszczyńska E., *Studium Historyczne Założenia Ogrodowo-Parkowego w Rogalinie*, Rogalin 2000, t. 1–2, mpis.
- Leszczyńska E., *Zmiany zachodzące w wyglądzie elewacji ogrodowej palacu w Rogalinie na podstawie materiałów źródłowych, ikonograficznych oraz badań architektonicznych*, Rogalin 1997/1998, mpis.
- Lewandowski A., *Ekspertyza technologiczno-konserwatorska stropu klatki schodowej palacu w Rogalinie*, Poznań 1993, mpis.
- Maciakowska Z., *Szkieł artykułu nt. chronologii budowy palacu w Rogalinie*, Gdańsk 1999/2000, mpis.
- Maciakowska Z., *Zestawienie informacji na temat zmian wystroju wnętrz palacu w Rogalinie*, Gdańsk, b.d., mpis.
- Malinowska M., *Dokumentacja prac konserwatorskich. Tkanina obiciowa broszowana z palacu w Rogalinie, ok. 1740*, MNP, Pracownia Konserwacji Zabytków Etnograficznych, Poznań 2010, mpis.
- Michnikowska A., *Badania muzealiów (żyrandol empirowy i latarnia z przedśionka Zbrojowni)*, MNP, Poznań 2009, mpis.
- Nowak J., Leszczyńska E., *Projekt historycznego wystroju wnętrz Palacu w Rogalinie z wykorzystaniem obiektów ze zbiorów MNP oraz Fundacji im. Raczyńskich przy MNP opracowany w oparciu o „Wytyczne historyczne do projektu plastycznego rekonstrukcji wnętrz palacu w Rogalinie” autorstwa J. Nowak i E. Leszczyńskiej*, Rogalin 2007 oraz [wstępny] *Projekt odtworzenia historycznie zasadnego charakteru wyposażenia*

- oraz wystroju tkaninami i wybranymi elementami stolarki, wewnątrz w korpusie głównym i skrzydle południowym zabytkowego palacu Raczyńskich w Rogalinie autorstwa M.M. Putowskiego, Warszawa 2002, w konsultacji z projektantem oraz pracownikami merytorycznymi Muzeum Sztuk Użytkowych, (*Integralną częścią projektu są tabele kosztów konserwacji muzealiów, rekonstrukcji i kopii opracowane na podstawie wycen przygotowanych przez pracowników Pracowni Konserwacji MNP (A. Lewandowska, A. Maciejewska, J. Kokoć, Ł. Błażeczek, M. Kozielczyk, T. Pokorski, M. Peda, W. Baruch, L. Grupa), K. Kurka (zegary) oraz tabele kosztów zakupu obiektów, których nie ma z zbiorach MNP*), Rogalin 2011, mpis.
- Nowak J., Leszczyńska E., *Wýtyczne historyczne do projektu plastycznego rekonstrukcji wewnątrz palacu w Rogalinie*, Rogalin 2007, mpis.
- Ostrowska-Kęłowska Z., *Recenzja studium historyczno-architektonicznego zespołu pałacowego w Rogalinie. Autor: mgr Witold Galka, P. P. Pracowni Konserwacji Zabytków Oddział w Poznaniu*, Poznań 1989, Wrocław, 7 XII 1989, s. 7, mpis.
- Pokorski T., Peda M., Baruch W., Kozielczyk M., *Ramowy program prac konserwatorskich, opracowany przez zespół pracowników Pracowni Konserwacji MNP pod kierownictwem A. Lewandowskiej*, Poznań 2010–2011, mpis.
- Putowski M.M., *Projekt odtworzenia historycznie zasadnego charakteru wyposażenia oraz wystroju tkaninami i wybranymi elementami stolarki, wewnątrz w korpusie głównym i skrzydle południowym zabytkowego palacu Raczyńskich w Rogalinie*, Warszawa 2002 [projekt wstępny] i 2008 [projekt ostateczny], mpis.
- Skuratowicz J., *Koncepcja adaptacji i aranżacji wewnątrz korpusu głównego*, Poznań 1996, s. 7, mpis.
- Skuratowicz J., *Pałac w Rogalinie. Badania architektoniczne pozostałości po dawnych schodach i tarasie od ogrodu*, Poznań 1997, mpis.
- Skuratowicz J., *Pałac w Rogalinie. Weryfikacja badań architektonicznych korpusu głównego*, Poznań 1996, s. 11–12, mpis.
- Soszko E., *Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich. Makata z herbami Nałęcz i Ogończyk – część centralna, ok. 1770. MNP Pałac Raczyńskich w Rogalinie*, praca dyplomowa pod kierunkiem H. Hryszko, ASP w Warszawie, Wydział Konserwacji i Restauracji Dziel Sztuki, Katedra Konserwacji i Restauracji Tkanin Zabytkowych, Warszawa 2002, t. 1–2, mpis.
- Swaczyna I., Nowak H., *Opinia dotycząca konstrukcji i datowania boazerii palacu w Rogalinie. Oddziału MNP*, Warszawa 2000, mpis.
- Szafrńska M., *Recenzja studium historycznego założenia ogrodowo-parkowego w Rogalinie, Autor: Ewa Leszczyńska*, Rogalin 2001, rkps.
- Zawisza N., *Uwagi na temat tkanin, archiwaliów i dokumentacji fotograficznej tkanin z palacu Raczyńskich w Rogalinie – oddział MNP*, Łódź 5 III 2009, mpis.
- Zawisza N., *Wstępna ocena tkanin z palacu w Rogalinie*, Łódź b.d.

Publikacje:

- Dybalski P. *et al.*, *Odkrycie i badania osiemnastowiecznych malowideł ściennych w klatce schodowej palacu w Rogalinie. Problem zakresu rekonstrukcji oraz aranżacji wnętrza zabytkowego z zachowanymi elementami wystroju pochodzącymi z różnych epok*, w: *Piękno odzyskane. Konserwacja zabytków*, katalog towarzyszący wystawie i II Wielkopolskim Spotkaniom Konserwatorskim w dniach 5–21.06.1998 w MNP, Poznań 1998.
- Gołąb M., Ławniczakowa A., Michałowski M.P., *Galeria Rogalińska Edwarda Raczyńskiego. Katalog zbiorów*, Poznań 1997.
- Jakimowicz T., *Gołuchów*, Poznań 1973.
- Kalinowski K., *Fundacja im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu – model nowej własności historycznej kolekcji*, w: *Zbiory publiczne a kolekcjonerstwo prywatne. Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w przeszłości i dzisiaj. Sesja naukowa w MNW zorganizowana przez pracowników Zbiorów Sztuki Starożytnej, listopad 1998*, red. J. Lipińska, Warszawa 2000, s. 18–27.
- Kalinowski K., *Zdzisław Kępiński 1911–1978. Wspomnienie pośmiertne*, „Studia Muzealne”, 1982, z. 13, s. 176–180.
- Kalinowski K., *Zdzisław Kępiński (ur. 9 IV 1911 w Pruszkowie zm. 1 I 1978 w Poznaniu)*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 40, 1978, nr 2, s. 202–203.
- Leszczyńska E., *70. rocznica otwarcia Muzeum Pałacu w Rogalinie Oddziału Muzeum Narodowego w Poznaniu*, Poznań 2019.
- Leszczyńska E., *Galeria rogańska Edwarda Aleksandra hrabiego Raczyńskiego*, „Kronika Wielkopolski”, 1998, nr 2 (85), s. 153–157.
- Leszczyńska E., *Historia Muzeum w Rogalinie ciepłem pisana*, „Świat Kominków”, 2017, 2 (51), s. 92–97.
- Leszczyńska E., *O rewitalizacji i modernizacji rezydencji Raczyńskich w Rogalinie*, „Renowacje i Zabytki”, 2016, nr 4 (60), s. 146–170.
- Leszczyńska E., *Pałac w Rogalinie – otwarcie po latach*, „Kronika Wielkopolski”, 2015, nr 4 (156), s. 5–18.
- Leszczyńska E., *Rezydencja Raczyńskich w Rogalinie. Od wielkopańskiej siedziby do „żywego muzeum”*, w: *Muzea-rezydencje w Polsce. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamoyskich w Kozłówce 14–16 października 2004*, Kozłówka 2004, s. 274–296. (skrót konspektu pracy doktorskiej)
- Leszczyńska E., *Roger Adam Raczyński (1889–1945)*, „Kronika Wielkopolski”, 2018, nr 1, s. 213–228.
- Leszczyńska E., *Schody ogrodowe palacu w Rogalinie*, „Kronika Wielkopolski”, 1999, nr 4 (92), s. 72–83.
- Leszczyńska E., *Skarbnica pamiątek wielkopolskich, czyli rzecz o Zbrojowni w Rogalinie*, w: *Materiały z Sesji Naukowej z okazji 60-lecia Muzeum Zamkowego w Pszczynie, 11–12 maja 2006 r.*, red. M. Kluss, Pszczyna 2010, s. 201–215.
- Leszczyńska E., *W cieniu rogańskich dębów. Muzeum Pałac w Rogalinie*, Poznań 2023.
- Leszczyńska E., Nowak J., *Dzieje pieców kaflowych w palacu w Rogalinie, w: Piece kaflowe w zbiorach muzealnych w Polsce. Materiały konferencji*

- naukowej zorganizowanej przez Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku w dn. 5–7.09.2008, Frombork 2010, s. 231–240.
- Muzeum w Rogalinie, oprac. graf. I. Jarzyńska, Poznań 1967.
- Pawlaczyk M., *25 Lat Muzeum w Rogalinie*, „Studia Muzealne”, 1975, z. 11, s. 98–108.
- Pawlaczyk M., *Nieznana kaplica w pałacu Raczyńskich w Rogalinie*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 41, 1979, nr 4, s. 397–412.
- Pawlaczyk M., *Portrety Raczyńskich. Przyczynek do dziejów rodziny i jej kolekcji*, „Studia Muzealne”, 1984, z. 14, s. 81–128.
- Pawlaczyk M., *Wnętrza pałacu w Rogalinie. Problemy ekspozycji, a znaczenie przekazów historycznych i tradycji*, „Muzealnictwo”, 1983, nr 26/27, s. 41–66.
- Pawlaczyk M., *Ze studiów nad ikonografią zespołu pałacowego w Rogalinie, cz. I. Plany i projekty architektoniczne ze zbiorów dawnego Archiwum Raczyńskich w Rogalinie*, „Studia Muzealne”, 1977, z. 12, s. 79–106.
- Pawlaczyk M., *Ze studiów nad ikonografią zespołu pałacowego w Rogalinie, cz. II. Pomiary inwentaryzacyjne, szkice i projekty z tzw. Teki Z. Hendla*, „Studia Muzealne”, 1984, z. 14, s. 181–213.
- Pietraszak-Dmowski M., *Fundacja im. Raczyńskich przy Muzeum Narodowym w Poznaniu*, „Kronika Wielkopolski”, 1993, nr 1 (64), s. 75–81.
- Raczyński E., *Rogalin i jego mieszkańcy*, Londyn 1964.
- Rottermund A., *Polskie muzealnictwo w okresie przemian 1968–1996*, w: *Muzeum XXI wieku. W stulecie I zjazdu muzeów polskich w Poznaniu*, red. M. Gołąb, Poznań 2022.
- Suchocki W., *Słowo na otwarcie konferencji*, w: *Oko i myśl. O Zdzisławie Kępińskim*, (Prace Komisji Historii Sztuki, t. 38), red. M. Haake, Poznań 2012.
- Szyk M., *W starciu ideologii, czyli arystokratyczny Gołuchów na ludowo*, w: *Oko i myśl. O Zdzisławie Kępińskim*, (Prace Komisji Historii Sztuki, t. 38), red. M. Haake, Poznań 2012.
- Topolski J., *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Warszawa 1998.
- Zachwatowicz J., *Międzynarodowy Kongres Architektów-Konserwatorów oraz Techników Konserwacji Zabytków w czasie od 6 do 11 maja 1957*, „Ochrona Zabytków”, t. 10, 1957, nr 3 (38), s. 205–207.

SPIS ILUSTRACJI

- s. 25 Mateusz Pawlaczyk, *Widok pałacu w Rogalinie*, 1969, zbiory Muzeum Narodowego w Poznaniu (dalej zb. MNP), (nr inw. MNP Rog 202/1)
- s. 29 Zbrojownia, fot. R.S. Ulatowski, przed 1939, reprodukcja w zb. MNP
- s. 29 Biblioteka hendłowska, fot. ok. 1900, zb. MNP (nr inw. MNP Rog 330)
- s. 35 Widok pałacu od strony dziedzińca, fot. J. Filuś (Movlab Studio), 2015, zb. MNP
- s. 38 Widok pałacu od strony ogrodu, fot. E. Leszczyńska, 2023, zb. MNP
- s. 42 Salon owalny, fot. J. Subczyńska, 2023, zb. MNP
- s. 43 Klatka schodowa pałacu, fot. R.S. Ulatowski, przed 1939, reprodukcja w zb. MNP

- s. 43 Klatka schodowa pałacu, fot. J. Subczyńska, 2023, zb. MNP
- s. 44 Widok salonu herbowego w stronę gabinetu, fot. J. Subczyńska, 2023, zb. MNP
- s. 44 Biblioteka hendłowska, fot. S. Bober, 2020, zb. MNP
- s. 45 Widok dużej sali Galerii Rogalińskiej z *Dziewicą Orleańską* Jana Matejki, fot. K. Janicka, 2024, zb. MNP
- s. 46 Gabinet londyński w prawym skrzydle pałacu w Rogalinie, fot. A. Cieślowski, 1999, zb. MNP
- s. 47 Zbrojownia, fot. J. Subczyńska, 2023, zb. MNP

EWA LESZCZYŃSKA

<https://orcid.org/0009-0005-2034-4809>

Absolwentka historii sztuki na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Od 1996 roku pracownik Muzeum Pałacu w Rogalinie, oddziału MNP, a od 2019 roku jego kierownik. Po obronie pracy doktorskiej na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Wrocławskiego w 2012 roku kustosz dyplomowany. Współautorka zakończonej w 2015 roku rewaloryzacji i modernizacji zespołu pałacowo-parkowego w Rogalinie. Autorka licznych publikacji dotyczących architektury wielkopolskiej oraz historii i rewaloryzacji siedziby Raczyńskich w Rogalinie. Uhonorowana brązowym medalem Zasłużony Kulturze Gloria Artis.

kontakt: e.leszczynska@mnp.art.pl

Opracowanie wykonano w ramach prac własnych autorki.